

Het verdrag van Sittard, 1519

De hertogdommen Kleef en Gulik-Berg in de strijd tussen de Habsburgse Nederlanden en het hertogdom Gelre

*Peter Schulpen**

Op 7 september 1543 werd de decennia-durende strijd tussen de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden en het hertogdom Gelre beslecht met de ondertekening van het *Verdrag van Venlo*. Hierbij onderwierp hertog Willem de Rijke (1516-1592) zich aan de Habsburgse keizer Karel V (1500-1558) en deed afstand van Gelre. In de Limburgse geschiedschrijving is dit verdrag wel bekend. Zo goed als onbekend daarentegen is dat de vader en grootvader van Willem de Rijke met Karel V in 1519 te Sittard juist een alliantie-overeenkomst sloten. In het *Verdrag van Sittard* was de eerstgenoemde titel van Karel V nog 'Romscher koningh', waarna 42 andere titels volgden. In 1515 had Karel de teugels van het bewind over de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden ter hand genomen, in 1516 was hij uitgeroepen tot koning van Spanje en op 28 juni 1519 door de Duitse keurvorsten verkozen tot rooms-koning. Karel had dus op dat ogenblik de hoogste wereldlijke machtspositie in het westen en was de landsheer van vele territoria in West- en Midden-Europa.¹

De grootvader van Willem de Rijke was hertog Johan II van Kleef (1458-1521), sinds 1481 hertog van Kleef en graaf van Mark-Altena. Diens oudste zoon, ook Johan (1490-1539) genaamd, was in 1510 getrouwd met de dochter van de hertog van Gulik-Berg. Na het overlijden van zijn schoonvader werd Johan junior in 1511 hertog van Gulik-Berg en graaf van Ravensberg. Vader en zoon waren in 1519 dus de landsheren van een aantal gebieden in het Rijnland en stonden aan het hoofd van het huis Kleef-Mark.²

Aan de positie van de hertogdommen Kleef en Gulik-Berg in de strijd tussen de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden en het hertogdom Gelre is in enkele publicaties

* Bij het schrijven van deze bijdrage en het transcriberen van het brondocument heb ik een beroep mogen doen op de deskundigheid van Guus Janssen, Margo Muijtens, Jan Schrader, Lou Spronck, Bert Thissen en Gerard Venner.

1 Wim Blockmans, *Keizer Karel V 1500-1558. De utopia van het keizerschap* (Leuven 2001) 41-52, 233. De titulatuur van keizer Karel V omvatte in 1525 in totaal 72 titels.

2 *Neue Deutsche Biographie*, 10, Johan II en Johan III, 493-494 (Wilhelm Janssen).

Hertog Johan II van Kleef
(Museum Kurhaus Kleve, uitsnede
17e-eeuws schilderij).

Hertog Johan van Gulik
(Museum Kurhaus Kleve, uitsnede
17e-eeuws schilderij).

Rooms-koning Karel V
(Galeria Caylus, Madrid).

aandacht besteed. Zo behandelde historicus en archivaris Wilhelm Janssen in zijn bijdrage aan de herdenkingsbundel *Verdrag en Tractaat van Venlo* (1993) de positie van het landverband Gulik-Berg-Kleve-Mark-Ravensberg in het genoemde conflict gedurende de jaren 1537-1543.³ In *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, Kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (2003) ging Clemens von Looz-Corswarem, eveneens historicus en archivaris, in op de houding van Kleef en Gulik-Berg ten opzichte van Gelre in de periode van de late middeleeuwen tot 1543.⁴ Kenner van de Gelderse geschiedenis, Matthias Böck, had in zijn in 2013 verschenen detailrijke proefschrift *Herzöge und Konflikt. Das spätmittelalterliche Herzogtum Geldern in Spannungsfeld von Dynastie, ständische Kräften und territorialer Konkurrenz* (1339-1543) ook enige aandacht voor de genoemde positie.⁵ Maar in al deze publicaties is het *Verdrag van Sittard* niet aan bod gekomen.

Deze bijdrage handelt primair over de totstandkoming en inhoud van het *Verdrag van Sittard*. In de hiernavolgende paragrafen zal worden betoogd dat dit verdrag moet worden beschouwd als een positiebepaling van de hertogdommen Kleef en Gulik-Berg in een dynamisch politiek krachtenveld. Achtereenvolgens zal worden geschetst: wat de geschied-

- 3 Wilhelm Janssen, 'Länderverbund Jülich-Berg-Kleve-Mark-Ravensberg im geldrischen Erbfolgestreit', in: F. Keverling Buisman ed., *Verdrag en tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993* (VTV). Werken uitgegeven door Gelre 43 (Hilversum 1993) 13-40.
- 4 Clemens von Looz-Corswarem, 'Gelre en zijn burenen Kleef, Gulik en Berg, van de late Middeleeuwen tot 1543', in: M. Evers ed., *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003) 130-133.
- 5 Matthias Böck, *Herzöge und Konflikt. Das spätmittelalterliche Herzogtum Geldern im Spannungsfeld von Dynastie, ständischen Kräften und territorialer Konkurrenz* (1339-1543) (Geldern 2013) 629-630.

schrijving tot nu toe heeft vermeld over het verdrag; tegen welke achtergrond en naar aanleiding waarvan het tot stand is gekomen; wie onderhandelden; de onderhandelingsplaats; de vastlegging; de inhoud van het verdrag en tenslotte de ontwikkeling van het *Verdrag van Sittard* naar het *Verdrag van Venlo*. In een bijlage is de volledige transcriptie van het *Verdrag van Sittard* opgenomen.

Een vrijwel vergeten verdrag

In de geschiedschrijving zijn slechts enkele verwijzingen te vinden naar het in Sittard gesloten verdrag. De oudste bekende vermelding in een geschiedkundig werk is van de hand van Johann Turck (1594-1625).⁶ Deze functionaris van de Kleefse kanselarij zette rond 1600 de kroniek van Vander Schuren uit 1475 voort.⁷ Turck noteerde dat de Bourgondiërs in 1515 een voorstel deden aan de vorsten van Kleef en Gulik om te komen tot een verbond.⁸ Deze vorsten stemden hiermee in, nadat ze intensief overleg met hun ridderschap en steden hadden gevoerd en onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat de toezegging van keizer Frederik aan de Saksen, namelijk dat het huis Saksen beleend zou worden met Gulik, Berg en Ravensberg, ongedaan werd gemaakt.⁹ Een en ander resulteerde erin dat 'in het jaar 1519 in december tot het voornoemde bondgenootschap en alliantie te Sittard werd besloten, waarin dan vele bepalingen over wederzijdse hulp, veiligheid van de onderdanen en andere zaken werden opgenomen'.¹⁰

Historicus Werner Teschenmacher (1590-1638), die in 1613-1614 predikant was voor de protestantse gemeente te Sittard, verwees in zijn in 1638 gepubliceerde *Annales Cliviae, Juliae, Montiae, Marchiae, Ravensburgiae* (...) bij het verdrag van Sittard naar het handschrift

6 Het originele handschrift van Turck met de vermelding van het verdrag van Sittard berust in het stadsarchief van Kleef. Het is gepubliceerd in: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* 58 (Köln 1894) 1-175 door Ferdinand Schroeder, in zijn bijdrage, 'Die Chronik des Johannes Turck'.

7 Klaus Flink, *Der klevische Hof und seine Chronisten. Verwaltungsschriftgut als Quelle und Mittel der territorialen Geschichtsschreibung* (Kleve 1994) 30-41.

8 Schroeder, 'Die Chronik', 89.

9 Het huis Saksen ontving, als beloning voor zijn strijd tegen de Turken en Hongaren, in 1483 van de Habsburgse keizer Frederik III de toezegging op de erfenis van Gulik bij het uitsterven van de mannelijke lijn van het hertogelijk geslacht. Zie: Anne-Simone Knöfel, *Dynastie und Prestige: die Heiratspolitik der Wettiner* (Köln-Weimar-Wien 2009) 278, 279.

10 Letterlijk: 'int jar 1519 in decembri die vorgerurte bundnuss und allianci to Sittart worde bescloten. Darin dan voele articulen de mutuis auxiliis, veheligheit der underdanen und sunsten wurden begrepen', zie: Schroeder, 'Die Chronik', 89.

[illegible]

Was dem Verbundt vnd Allianz
so Burgundt mit Cleve vnd Julich
to durtat Anno 1519 xgericht

1515. mit Verbründt und Allianz eingetrag
 Darin die frey sehr bemühet, und wenig getz
 Phileipus von Baiern, und der
 Maximilian, Kaiser, darin handeln, lasset
 also dat ten besten beide freyten, bey Cere
 und Verlang, Kinder und Töchter, zu bewilligen.
 Dage deliberationis mit Forderung, und
 Thun, bey beiden, ower, linden, Dilek, und
 Cere, daten, bewilligt, also, drangstalt, dat
 der Rapp, Tö, die, begehren, bey, der, freyten,
 Innsbruck, Dilek, Töchter, und, tracht, schaff, Kinn, und

durch längere Zeit beobachtet und der gleichzeitig die
 Aethion mit Dagen, bei kommender Zeit einige
 Expectanten so länger fortwährend dem Briefe lang
 Dagen so längerwende Landen für defectum linear
 maßlosig so beobachtet wurde, außerdem, daß das
 Geringe Gehalte dergleichen Zeit Lust die der geringen
 Lesora furchtlos beprobten und vorzüglichsten, alle
 Seiten behaltend dem hier, dem 6. u. 10. u. 12. u. 14. u. 16. u. 18. u. 20. u. 22. u. 24. u. 26. u. 28. u. 30. u. 32. u. 34. u. 36. u. 38. u. 40. u. 42. u. 44. u. 46. u. 48. u. 50. u. 52. u. 54. u. 56. u. 58. u. 60. u. 62. u. 64. u. 66. u. 68. u. 70. u. 72. u. 74. u. 76. u. 78. u. 80. u. 82. u. 84. u. 86. u. 88. u. 90. u. 92. u. 94. u. 96. u. 98. u. 100. u. 102. u. 104. u. 106. u. 108. u. 110. u. 112. u. 114. u. 116. u. 118. u. 120. u. 122. u. 124. u. 126. u. 128. u. 130. u. 132. u. 134. u. 136. u. 138. u. 140. u. 142. u. 144. u. 146. u. 148. u. 150. u. 152. u. 154. u. 156. u. 158. u. 160. u. 162. u. 164. u. 166. u. 168. u. 170. u. 172. u. 174. u. 176. u. 178. u. 180. u. 182. u. 184. u. 186. u. 188. u. 190. u. 192. u. 194. u. 196. u. 198. u. 200. u. 202. u. 204. u. 206. u. 208. u. 210. u. 212. u. 214. u. 216. u. 218. u. 220. u. 222. u. 224. u. 226. u. 228. u. 230. u. 232. u. 234. u. 236. u. 238. u. 240. u. 242. u. 244. u. 246. u. 248. u. 250. u. 252. u. 254. u. 256. u. 258. u. 260. u. 262. u. 264. u. 266. u. 268. u. 270. u. 272. u. 274. u. 276. u. 278. u. 280. u. 282. u. 284. u. 286. u. 288. u. 290. u. 292. u. 294. u. 296. u. 298. u. 300. u. 302. u. 304. u. 306. u. 308. u. 310. u. 312. u. 314. u. 316. u. 318. u. 320. u. 322. u. 324. u. 326. u. 328. u. 330. u. 332. u. 334. u. 336. u. 338. u. 340. u. 342. u. 344. u. 346. u. 348. u. 350. u. 352. u. 354. u. 356. u. 358. u. 360. u. 362. u. 364. u. 366. u. 368. u. 370. u. 372. u. 374. u. 376. u. 378. u. 380. u. 382. u. 384. u. 386. u. 388. u. 390. u. 392. u. 394. u. 396. u. 398. u. 400. u. 402. u. 404. u. 406. u. 408. u. 410. u. 412. u. 414. u. 416. u. 418. u. 420. u. 422. u. 424. u. 426. u. 428. u. 430. u. 432. u. 434. u. 436. u. 438. u. 440. u. 442. u. 444. u. 446. u. 448. u. 450. u. 452. u. 454. u. 456. u. 458. u. 460. u. 462. u. 464. u. 466. u. 468. u. 470. u. 472. u. 474. u. 476. u. 478. u. 480. u. 482. u. 484. u. 486. u. 488. u. 490. u. 492. u. 494. u. 496. u. 498. u. 500. u. 502. u. 504. u. 506. u. 508. u. 510. u. 512. u. 514. u. 516. u. 518. u. 520. u. 522. u. 524. u. 526. u. 528. u. 530. u. 532. u. 534. u. 536. u. 538. u. 540. u. 542. u. 544. u. 546. u. 548. u. 550. u. 552. u. 554. u. 556. u. 558. u. 560. u. 562. u. 564. u. 566. u. 568. u. 570. u. 572. u. 574. u. 576. u. 578. u. 580. u. 582. u. 584. u. 586. u. 588. u. 590. u. 592. u. 594. u. 596. u. 598. u. 600. u. 602. u. 604. u. 606. u. 608. u. 610. u. 612. u. 614. u. 616. u. 618. u. 620. u. 622. u. 624. u. 626. u. 628. u. 630. u. 632. u. 634. u. 636. u. 638. u. 640. u. 642. u. 644. u. 646. u. 648. u. 650. u. 652. u. 654. u. 656. u. 658. u. 660. u. 662. u. 664. u. 666. u. 668. u. 670. u. 672. u. 674. u. 676. u. 678. u. 680. u. 682. u. 684. u. 686. u. 688. u. 690. u. 692. u. 694. u. 696. u. 698. u. 700. u. 702. u. 704. u. 706. u. 708. u. 710. u. 712. u. 714. u. 716. u. 718. u. 720. u. 722. u. 724. u. 726. u. 728. u. 730. u. 732. u. 734. u. 736. u. 738. u. 740. u. 742. u. 744. u. 746. u. 748. u. 750. u. 752. u. 754. u. 756. u. 758. u. 760. u. 762. u. 764. u. 766. u. 768. u. 770. u. 772. u. 774. u. 776. u. 778. u. 780. u. 782. u. 784. u. 786. u. 788. u. 790. u. 792. u. 794. u. 796. u. 798. u. 800. u. 802. u. 804. u. 806. u. 808. u. 810. u. 812. u. 814. u. 816. u. 818. u. 820. u. 822. u. 824. u. 826. u. 828. u. 830. u. 832. u. 834. u. 836. u. 838. u. 840. u. 842. u. 844. u. 846. u. 848. u. 850. u. 852. u. 854. u. 856. u. 858. u. 860. u. 862. u. 864. u. 866. u. 868. u. 870. u. 872. u. 874. u. 876. u. 878. u. 880. u. 882. u. 884. u. 886. u. 888. u. 890. u. 892. u. 894. u. 896. u. 898. u. 900. u. 902. u. 904. u. 906. u. 908. u. 910. u. 912. u. 914. u. 916. u. 918. u. 920. u. 922. u. 924. u. 926. u. 928. u. 930. u. 932. u. 934. u. 936. u. 938. u. 940. u. 942. u. 944. u. 946. u. 948. u. 950. u. 952. u. 954. u. 956. u. 958. u. 960. u. 962. u. 964. u. 966. u. 968. u. 970. u. 972. u. 974. u. 976. u. 978. u. 980. u. 982. u. 984. u. 986. u. 988. u. 990. u. 992. u. 994. u. 996. u. 998. u. 1000. u. 1002. u. 1004. u. 1006. u. 1008. u. 1010. u. 1012. u. 1014. u. 1016. u. 1018. u. 1020. u. 1022. u. 1024. u. 1026. u. 1028. u. 1030. u. 1032. u. 1034. u. 1036. u. 1038. u. 1040. u. 1042. u. 1044. u. 1046. u. 1048. u. 1050. u. 1052. u. 1054. u. 1056. u. 1058. u. 1060. u. 1062. u. 1064. u. 1066. u. 1068. u. 1070. u. 1072. u. 1074. u. 1076. u. 1078. u. 1080. u. 1082. u. 1084. u. 1086. u. 1088. u. 1090. u. 1092. u. 1094. u. 1096. u. 1098. u. 1100. u. 1102. u. 1104. u. 1106. u. 1108. u. 1110. u. 1112. u. 1114. u. 1116. u. 1118. u. 1120. u. 1122. u. 1124. u. 1126. u. 1128. u. 1130. u. 1132. u. 1134. u.

Handschrift Johann Turck (Stadsarchief Kleef).

van Turck, maar heeft diens informatie vrij geïnterpreteerd en aangevuld (zie bijlage 1).¹¹ Zo schreef Teschenmacher dat de condities waaronder de Habsburgse keizer Maximiliaan en zijn kleinzoon Karel – de oudste zoon van de hertog van Kleef, Johan – wilden bekleden met het gezag over de hertogdommen Gulik en Berg en het graafschap Ravensberg in 1516 in Sittard waren gepresenteerd. Dit lezen we niet bij Turck en in de archieven zijn terzake geen aanwijzingen terug te vinden. Volgens Teschenmacher werden de resultaten uit 1516 bevestigd door verdragen gesloten in Sittard (1519), Gorcum (1528), Grave (1536) en Venlo (1543), waarover later meer.

Wat Teschenmacher beschreef in een lange alinea vatte historicus Jacob Kritzraedt (1602-1671), die tussen 1636 en 1646 in Sittard een jezuïetenstatie leidde, in zijn *Annales Gangeltenses* (1641) samen in de volgende zin: 'In het jaar 1516 zijn in het Gulikse Sittard nieuwe vredesvoorwaarden tussen de Bourgondiërs, de keizer Maximiliaan en de hertogen

11 Teschenmacher, *Annales Cliviae, Juliae, Montiae, Marchiae, Ravensburgiae* (...) (Arnhem 1638) 298.

van Gulik en Kleef aangegaan, en wederom aldaar in het jaar 1519.¹² Kritzraedt interpreteerde dus op zijn beurt de informatie van Teschenmacher weer wat te ruim. Van een in 1516 te Sittard gesloten overeenkomst ontbreekt immers elk spoor.

Ook in latere jaren dook het in Sittard gesloten verdrag enkele keren op in de geschiedschrijving. De Sittardse chroniqueur Augustin Dunkel (1798-1830), die zich baseerde op Kritzraedt, maakte er in zijn in 1822 uitgegeven *Sittarder Stadts und Kreises Kalender auf das Jahr 1823* het volgende van: 'Unter kaiser Maximilian wurden alhier zu Sittard zwischen dem Herzog von Julich und Cleve, und die Burgundische verschiedene Friedens Tractate geschlossen'¹³ Zijn neef Bernard Anton Pothast (1824-1904), voegde er in 1891 in een bewerkte heruitgave nog aan toe: 'also zwischen 1493 und 1519'.¹⁴

In het in 1857 verschenen *Urkundenbuch für die Geschichte der Niederrheins*, van de archivaris van het Pruisische 'Provincialarchiv' te Düsseldorf, Theodor Joseph Lacomblet, bevindt zich een niet volledige transcriptie van het verdrag uit 1519. De transcriptie is in het oorkondeboek opgenomen onder de beschrijving 'König Karl V. und die herzoge Johann v. Cleve und Johann v. Jülich und Berg, Vater und Sohn, schliessen ein Schutz- und hülfbündniss auf Lebenszeit und weiter bis zur Kündigung – 1519, den 25 November'.¹⁵ Historicus P.J. Meij vermeldt het verdrag in de 1975 uitgegeven *Geschiedenis van Gelderland* en verwijst hierbij naar Lacomblet.¹⁶ Dat in dit overzichtswerk over de geschiedenis van Gelderland wordt verwezen naar het in 1519 te Sittard gesloten verdrag is vanzelfsprekend te danken aan het feit dat de overeenkomst tot stand kwam tegen de achtergrond van de strijd tussen de Habsburgse Nederlanden en het hertogdom Gelre.

12 Letterlijk: 'An. 1516 Sittardi Juliorum novae pacis conditiones initae inter Burgundos Maximilianum caesarem, duces Juliae et Cliviae, et iterum ibidem anno 1519.' Zie: A.M.P.P. Janssen, *Jacobus Kritzraedt, Annales Gangeltenses*, II, Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 18 (Maastricht 2008) 286-287.

13 A.M.P.P. Janssen, 'Historisch onderzoek in het voormalige ambt Born-Sittard vanaf Jacob Kritzraedt tot heden', in: *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold (HJLZ)* 14 (1993) 115-125, aldaar 118. Dunkel (= Augustin Dunkel), *Sittarder Stadts und Kreises Kalender auf das Jahr 1823. Nebst (...)* (Sittard 1822) 55. Van deze uitgave zijn weinig exemplaren overgeleverd. Een exemplaar is opgenomen in de bibliotheek van het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht onder het kenmerk Ma A1 047.

14 A. Dunkel en B.A. Pothast, *Kurze Chronik von Sittard, von 900 ... bis in 1891* (Sittard 1891, heruitgave Sittard 1975) 11.

15 Theod. Jos. Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erzstifts Cöln, der fürstenthümer Jülich und Berg, Geldern, Meurs, Cleve und Mark, und der Reichsstifte Elten, Essen und Werden* (Düsseldorf 1857) 636-637.

16 P.J. Meij, 'Gelderland van 1492-1543', in: J.J. Poelhekke ed., *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, II, (Zutphen 1975) 37, 484.

Gelre ingeklemd tussen Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden en de hertogdommen Kleef en Gulik. Naar een kaart uit Het Hertogdom Gelre, pag. 469.

De Bourgondisch-Habsburgse strijd om Gelre

Verwerving en verlies van de zeggingschap over Gelre, 1472-1498

De Bourgondische hertog Karel de Stoute (1433-1477) droomde ervan het Lotharingse Middenrijk uit de negende eeuw als een nieuw Bourgondisch koninkrijk te herstellen. In 1472 lukte het hem het hertogdom Gelre in pand te krijgen en een jaar later wist hij de titel van hertog van Gelre te verwerven. Na zijn overlijden in 1477 werd het bewind in zijn erflanden overgenomen door zijn dochter Maria van Bourgondië. Zij trouwde in datzelfde jaar met Maximiliaan van Oostenrijk, de zoon van Habsburgse keizer Frederik III. Een jaar later werd het echtpaar door de keizer beleend met Gelre, waardoor het Bourgondisch-Habsburgse gezag over het hertogdom werd bevestigd. De standen in Gelre verweerden zich echter tegen opname van het hertogdom in de Bourgondische – vanaf 1482 Habsburgse – Nederlanden. In hun streven de Gelderse zelfstandigheid te herwinnen, erkenden de Gelderse standen in 1492 Karel van Egmond als hun hertog: hertog Karel van Gelre. Het anti-Habsburgse verzet in het hertogdom was zo sterk dat hij het *de facto* voor het zeggen kreeg. De leenrechtelijke legitimatie van zijn heerschappij bleef echter ontbreken omdat de Habsburgse keizer Karel van Egmond niet wenste te belenen met Gelre.¹⁷

Om Gelre te onderwerpen, hadden de Bourgondisch-Habsburgse landsheren van de Nederlanden in het laatste kwart van de vijftiende eeuw bondgenootschappen gesloten met de hertogen van Kleef en Gulik-Berg. Gelre had met deze burens al in het tweede en derde kwart van de vijftiende eeuw diverse conflicten gehad over rechten en bezittingen. In 1498 wist Karel van Egmond een aanval van Habsburgse, Kleefse en Gulik-Bergse troepen op Gelre te weerstaan en behield zodoende het feitelijk gezag over het hertogdom Gelre.¹⁸

Diplomatiek schaakspel om Gelre, 1499-1513

De strijd om Gelre maakte deel uit van de wedijver tussen de Habsburgse vorsten en het Franse vorstenhuis Valois om de hegemonie in West- en Midden-Europa.¹⁹ Hierbij was Karel van Egmond voor de koning van Frankrijk een welkome steun in zijn anti-Habs-

17 Wilhelm Janssen, 'De geschiedenis van Gelre tot het Tractaat van Venlo in 1543 – een overzicht', in: *Het hertogdom Gelre*, 18-32, aldaar 30-31; Jens Lieven, 'In het spanningsveld tussen participatie van de standen en dynastieke machtsaanspraken. Het hertogdom Gelre, 1200-1543', in: P. Tummers ed., *Limburg. Een geschiedenis (LEG) I, tot 1500* (Maastricht 2015) 307-322, aldaar 318-319; Louis Berkvens, 'Staatkundige en institutionele geschiedenis van de Limburgse territoria, 1548-1795', in: *LEG II, 1500-1800*, 19-114, aldaar 21.

18 Looz-Corswarem, 'Gelre en zijn burens', 130-133.

19 Janssen, 'geldrischen Erbfolgestreit', 19-20.

burgse politiek. Frankrijk had belang bij een zelfstandig Gelre. Franse vorsten poogden dan ook de hertogen van Kleef en Gulik-Berg af te houden van hun strijd tegen Gelre. Zo kwam onder Franse druk op 29 december 1499 het verdrag van Orléans tot stand, dat de hertog van Gulik-Berg begin zestiende eeuw ervan weerhield de Habsburgse vorsten te steunen in hun conflict met Karel van Egmond. Om verder een wig te drijven tussen hertog Willem IV van Gulik-Berg en de aanstaande Habsburgse keizer Maximiliaan, zette Frankrijk zich in 1507 in voor een huwelijk tussen de Gulikse erfdochter met hertog Karel van Gelre. Zo'n verbintenis was echter voor hertog Willem IV een stap te ver. Hij wilde zijn dochter niet schenken aan een vorst die hij beschouwde als vijand van de keizer. In 1511 probeerde de koning van Frankrijk opnieuw een voor hem gunstige verbintenis te realiseren, nu tussen de dochter van Johan II van Kleef met Karel van Gelre. Ook dit huwelijk kwam niet tot stand.²⁰

Hoewel Gulik-Berg en Kleef-Mark intussen een voorkeur hadden voor een zelfstandig Gelre boven een Habsburgse provincie Gelre in hun onmiddellijke nabijheid, voerden ze geen anti-Habsburgse politiek – niet alleen omdat bij de Nederrijnse vorsten een vanzelfsprekend respect bestond voor de keizer als heerser van het rijk, maar ook uit praktisch oogpunt. Ze waren immers voor hun beleningen en legitimatie afhankelijk van Habsburgse keizer. In het conflict tussen de Habsburgers en Egmonders om Gelre werden ze als het ware geprest om de zijde te kiezen van de Habsburgers.²¹

Gelre valt aan, 1514-1517

Vanaf de zomer van 1514 breidde het Gelderse vraagstuk zich in territoriaal-politiek opzicht verder uit. Karel van Egmond voerde een agressieve expansie-politiek waarbij hij Groningen, Friesland, Drenthe en het Utrechtse Oversticht grotendeels aan zijn gezag onderwierp. In de ogen van de Habsburgers was niet alleen de zeggenschap van Karel Egmond over Gelre onrechtmatig, maar vormde deze nu ook een ernstige bedreiging voor hun suprematie in de Nederlanden.²² Als hoofd van het huis Habsburg bestreed Maximiliaan het machtstreven van Karel van Egmond. Hij deed dit niet alleen als regent van de Habsburgse Nederlanden maar ook als keizer van het Heilige Roomse Rijk.²³ In die laatste functie weigerde hij Karel van Egmond met Gelre te belenen.

20 Looz-Corswarem, 'Gelre en zijn bureu', 132; Meij, 'Gelderland', 23, 36-37.

21 Meij, 'Gelderland', 37; Böck, *Herzöge und Konflikt*, 629; Janssen, 'geldrischen Erbfolgestreit', 17-19.

22 Böck, *Herzöge und Konflikt*, 622, 629.

23 Janssen, 'geldrischen Erbfolgestreit', 18; R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden, I, De Middeleeuwen* ('s-Gravenhage 1979) 251-255.

Op 18 juli 1516 ging keizer Maximiliaan wel akkoord met de verwerving van de hertogdommen Gulik en Berg en het graafschap Ravensberg door het huis Kleef-Mark.²⁴ Omdat, zoals aangegeven, de hertogen van Kleef en Gulik-Berg een voorkeur hadden voor een zelfstandig Gelre boven een Habsburgse provincie Gelre, zetten zij zich vlak na dit akkoord nog steeds in voor de Egmondse belening met het hertogdom Gelre. De Habsburgse keizer wenste daar echter niet toe over te gaan.²⁵

In de Gelders-Habsburgse strijd trokken in 1517 Gelderse troepen plunderend door Holland. De kleinzoon van Maximiliaan, de jonge Karel V, die in 1515 was ingehuldigd als de nieuwe landsheer van de Habsburgse Nederlanden, zag zich genoodzaakt een wapenstilstand met Gelre te sluiten omdat hij moest afreizen naar Spanje in verband met de aanvaarding van zijn zuidelijke erflanden.²⁶ De in 1517 gesloten wapenstilstand leidde tot overlast van rondzwervende huurlegers in de aangrenzende hertogdommen Kleef en Gulik. Die overlast vormde hoogstwaarschijnlijk de concrete aanleiding tot de sluiting van het *Verdrag van Sittard*.

Rote Ostern

Voor de oorlog tussen Karel van Egmond en landsheren van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden om het hertogdom Gelre werden soldaten geworven. Vanaf het begin van de zestiende eeuw veroorzaakten deze troepen bij hun doortochten naar het strijdtoneel voor de nodige onrust en overlast in de aangrenzende gebieden. Ook in tijden van wapenstilstand had het gebied van de Nederrijn te kampen met rondtrekkende, ontslagen ('herrenlosen') soldatentroepen.²⁷ Om zich hiertegen te verdedigen, kwamen de gezagsdragers van Gulik-Berg, Kleef-Mark en Keur-Keulen op 27 januari 1514 overeen, dat zij bij genoemd dreigend gevaar elkaar daarover onmiddellijk zouden informeren, dat ieder van hen vervolgens op eigen kosten soldaten zou mobiliseren, en dat deze naar een nader te bepalen verzamelaarsplaats gedirigeerd zouden worden om vandaaruit gezamenlijk de rondzwervende 'herrenlosen' te bestrijden.

Een jaar later had Gulik korte tijd last van door Gelre aangeworven troepen. Zo vielen manschappen op 9 maart 1515 het dorp Millen binnen. Ter bescherming liet de drost de

24 Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/AR/BuB vor 1816/LA/JB/UrK/JB Urk inv.nr. 1886. Voor een transcriptie van deze oorkonde, zie: Lacomblet, *Urkundenbuch*, 629.

25 Böck, *Herzöge und Konflikt*, 629-630.

26 Post, *Handboek*, 256-257; Böck, *Herzöge und Konflikt*, 626-628.

27 De informatie in deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op: Otto R. Redlich, 'Staatlicher Schutz des Handels und Verkehrs am Niederrhein gegen herrenlose Söldnerscharen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts', in: *Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch des Düsseldorfer Geschichts-Vereins* 13 (Düsseldorf 1898) 112-133.

Resten van de burcht Millen (foto Niek Mestrum).

brug van de burcht Millen optrekken.²⁸ In de omgeving kwam het tot enige vijandelijkheden, waarbij een boerderij werd overvallen in het dorp Isenbruch. Aan Gulikse zijde waren zelfs enkele mensenlevens te betreuren. Ondanks deze voorvallen lieten de soldaten aan de drost en de stad Sittard weten dat ze vredelievend waren. De autoriteiten moesten slechts tolereren dat zij 'ein Stück Brot mit den Untersassen ässen'. De troepen trokken al op 11 maart verder en lijken verder geen andere schade te hebben aangericht. Tot een mobilisering van de troepen van de verdragspartijen kwam het niet.

Zoals vermeld, sloten in 1517 Gelre en de Habsburgse Nederlanden een wapenstilstand. Hierdoor werd een circa achtduizend man sterke eenheid huursoldaten, bekend onder de naam 'der schwarze Haufe' en 'schwarze Bande', brodeloos. In maart 1518 wer-

28 De stukken betreffende de doortocht door de ambten Born en Millen zijn thans te vinden in: Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/AR/BuB vor 1816/LA/JB/Urk/JB/Altes Landesarchiv/Jülich-Berg I inv.nr. 1060. Drost/ambtman van Millen was toen Godard von Hanxeler. Hij ligt begraven in het koor van de kerk van Gangelt. Zie: Winfried Meuffels, 'Das Millener Geschlecht und die Geschichte Millens im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit', in: Tinni Boden ed., *Millen. 1000 Jahre Geschichte* (Millen 2000) 60-72, aldaar 65, 70.

den deze soldaten door Gelderse schepen over de Rijn naar de Betuwe gebracht, waarna ze het territorium van Kleef binnendrongen. Al snel verspreidde zich het gerucht dat ze optrokken naar de steden Moers en Jülich. Een en ander leidde ertoe dat Kleef, Mark, Gulik, Berg en Keulen hun troepen mobiliseerden. Zelfs gewapende burgers en boeren trokken naar de aangewezen verzamelaarsplaatsen. Daarnaast maakte hertog Johan van Gulik dankbaar gebruik van het aanbod van het Bourgondisch-Habsburgse bewind in Brussel om een cavalerie-brigade onder leiding van graaf Hendrik van Nassau beschikbaar te stellen.²⁹ Deze Hendrik van Nassau was de stadhouder en dus de militair leider in Holland, het gewest waarvan het platteland door troepen in Gelderse dienst was geteisterd.³⁰

Op 3 april troffen de rondzwervende huursoldaten van de zwarte bende en de gemobiliseerde legers van de alliantie (Gulik-Berg, Kleef-Mark en Keur-Keulen) inclusief de Brusselse cavaleristen elkaar bij Kempen, ongeveer twintig kilometer ten oosten van Venlo. De hoofdlieden van de rondtrekkende soldaten gaven aan dat ze alleen verlangden door het land te trekken 'mit einem Stück Brot'. In de nacht van Paasmaandag ontbood de aanvoerder van de Gulikse troepen vertegenwoordigers van de rondtrekkende soldaten. Hij maakte duidelijk welke enorme troepenmacht zich had verzameld om hen zo nodig aan te vallen en liet hun weten dat ze zonder geweren het land mochten verlaten, maar daartoe wel snel moesten besluiten. In de vroege morgen besloten de soldaten om tegen de belofte van een vrijgeleide hun geweren neer te leggen. Maar toen zij hun geweren daadwerkelijk hadden neergelegd, richtten de Brabantse ruiters onder leiding van de graaf van Nassau een bloedbad aan, waarbij zo'n achthonderd weerloze soldaten zouden zijn vermoord. De rest wist naar Venlo te vluchten. De slachtpartij kreeg de naam 'Rote Ostern'. Was deze slachtpartij het gevolg van een tragisch misverstand of was het een bewuste wraakactie van Hendrik van Nassau? We weten het niet.

Hoe dan ook, de mobilisering van de troepen had veel geld gekost en stond in geen enkele verhouding tot de schade die door de rondzwervende soldaten was aangericht. Ook Hendrik van Nassau, de aanvoerder van de uit Brussel toegezonden Habsburgse hulpstroepen, had bij de achtervolging van de zwarte bende geklaagd over 'den grossen Kosten, die dieser Zug veranlasst'. Het is zeer aannemelijk dat de evaluatie van de mobilisatie en krijgshandelingen in het voorjaar van 1518 de directe aanleiding vormde voor de opstelling van het verdrag in 1519 tussen hertog Johan II van Kleef en diens zoon hertog Johan van Gulik-Berg en Karel V, rooms-koning en landsheer van de Habsburgse Nederlanden. Bij laatst-

29 Hendrik III graaf van Nassau (1483-1538) was in 1517 als kapitein-generaal in dienst van het Bourgondisch-Habsburgse leger. Zie: Hans Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2015) 272-273.

30 J.W.J. Burgers, 'De steden van Holland in oorlog (1506-1515)', in: *Historisch Tijdschrift Holland* (2009) 274, 277-279.

genoemde zal de tegen Gelre gerichte machtspolitiek zeker ook een rol hebben gespeeld. Om te komen tot een overeenkomst, vaardigden de betrokken landsheren gevolmachtigde onderhandelaren af naar het Gulikse Sittard.

De gevolmachtigde onderhandelaren

Op 18 november 1519 bezegelden hertog Johan II van Kleef en hertog Johan van Gulik-Berg, vader en zoon, in het residentiekasteel Burg, gelegen in het hertogdom Berg nabij Solingen, een akte waarmee twaalf personen werden gevolmachtigd om namens hen in Sittard overleg te voeren met vertegenwoordigers van rooms-koning Karel en om met hen een alliantieverdrag te sluiten.³¹ Gevolmachtigd werden:³² *Wijnrich*, graaf van het tussen de Ruhr en de Lenne gelegen graafschap Limburg en tevens heer van Oberstein;³³ *Wilhem*, heer van Rennenberg en ambtman van het Gulikse ambt Born;³⁴ *Heynrich Pennynck*, doctor, proost te Kleef en van 1502 tot 1520 hoofd van de Kleefse kanselarij;³⁵ *Johan van Bronckhorst ind Battemberg*, de landdrost van Kleef en in 1519 ook heer van Gronsveld;³⁶ *Raboth van Plettemberg*, de hofmeester van de hertog van Gulik;³⁷ *Bertram van Nesselroide*, heer van

- 31 Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv/Urkundenreihen/Niederländische Urkunden inv.nr. 534.
- 32 Alleen bij gevolmachtigden van wie ik met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de identiteit heb kunnen vaststellen, wordt verwezen naar een uitgave met nadere informatie over deze personen.
- 33 Wirich V von Daun-Falkenstein (ca. 1473-1546). Zie: Otto R. Redlich, *Mülheim a.d. Ruhr: Seine Geschichte von den Anfängen bis zum Uebergang an Preußen 1815* (Mülheim an der Ruhr 1939) 37-67. Met dank aan Dr. Kai Rawe, hoofd stadsarchief Mülheim an der Ruhr.
- 34 Wilhem van Rennenberg was van 1506 tot 1531/33 ambtman van Born. Zie: N.G.H.M. Eussen en D.J.J. Lauwers, *Het Gulikse ambt Born*, Monografieën uit het Land van Sittard (MLS) 5 (Sittard 1990) 14, 37. De ambtman was de vertegenwoordiger van de hertog in een district.
- 35 Heinrich Penninck (†1520). Zie: Kurt Schottmüller, *Die Organisation der Centralverwaltung in Kleve-Mark vor der brandenburgischen Besitzergreifung im Jahre 1609* (Leipzig 1897) 43-44. De kanselier was belast met het beheer van akten en oorkonden en veelal een belangrijk raadsheer van de landsheer. De functie ontwikkelde zich tot hoofd van het ambtelijk apparaat.
- 36 Johan van Bronckhorst en Batenburg (1495-1559). Zie: Th. J. van Rensch, *Licht op het zonneleen Gronsveld. Ontwikkeling en instellingen van het rijksonmiddellijke graafschap Gronsveld, elfde eeuw tot circa 1795*. Werken uitgegeven door Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 23 (Maastricht 20017) 193-197. De landdrost was de vertegenwoordiger van de hertog in een district.
- 37 Waarschijnlijk is dit Raboth van Plettemberg (1485-1542). De hofmeester hield toezicht op de hofhouding van de landsheer.

Ehrenstein en erfmaarschalk van Berg;³⁸ *Johann vander Bongart*, erfkamerheer van de hertog van Gulik;³⁹ *Johan van Palant*, heer van Wildenberg en ambtman van het Gulikse ambt Wilhelmstein;⁴⁰ *Wernher van Palant*, ambtman van het Gulikse ambt Wassenberg;⁴¹ *Wilhem Lunynck*, kanselier van Gulik-Berg;⁴² *Sibert van Rijswyck*, proost te Oldenzaal en Wissel en tevens raadsheer van de hertog van Kleef;⁴³ en doctor *Peter van Klapis*.⁴⁴ In licht aangepaste vorm werd de volmacht toegevoegd aan het verdrag van Sittard. (Zie bijlage 2, CII)

Anthoon van Lalaing, uitsnede van een aan Meester van het Rot A toegeschreven memorietafel uit ca. 1555 (Elisabeth Weeshuis Museum, Culemborg).

Evrard van der Mark, ca. 1529 vervaardigd door Jan Cornelisz. Vermeyen (Rijksmuseum Amsterdam).

In Mechelen volmachtigde vorstelijk secretaris Charles de la Verde Rue op 18 november 1519, bij afwezigheid van koning Karel, drie personen om namens de koning in Sittard te

- 38 Waarschijnlijk is dit Betram van Nesselrode (ca. 1450-1521). De functie van erfmaarschalk lijkt in deze tijd vooral ceremonieel te zijn geweest.
- 39 Waarschijnlijk is dit Johan van dem Bongart (ca. 1450-1520). Erfkamerheer was een erfelijke functie binnen hofhouding van de landsheer.
- 40 Johan III van Palandt (†1533). Zie: P.C. Molhuysen en P.J. Blok, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, IV, (Leiden 1918) 1061-1062.
- 41 Werner van Palant (ca. 1466-1535). Zie: G.H.A. Venner, *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Guliks grensgebied, circa 1400-1822*, Maaslandse Monografieën (MM) 40 (Assen/Maastricht 1985) 12-13.
- 42 Wilhelm von Lüninck (†1530). Zie: Emil Dösseler, 'Die jülich-bergische Kanzlerfamilie Lüninck', in: *Düsseldorfer Jahrbuch. Beiträge zur Geschichte des Niederrheins* 45 (1951) 150-184.
- 43 Sibert von Rysswich (ca. 1480-1540). Zie: Schottmüller, *Die Organisation*, 43-46.
- 44 Waarschijnlijk is dit Petrus van Clapis (ca. 1480-1551).

onderhandelen en een verdrag te sluiten met de afgevaardigden van hertog Johan II van Kleef en diens zoon hertog Johan van Gulik-Berg.⁴⁵ De gevolmachtigden waren: Karels vertrouweling *Anthonis van Lalain*, zijn audiencier *Philips Haneton* en *Erard Bisscop to Luydick* [Luik] *hertoge to Buillon* [Bouillon] *ende grave to Loen* [Loon] *etc.*⁴⁶ Anthoon van Lalaing (1490-1540) werd in de volmacht aangeduid als graaf van Hoogstraten, heer van Montigny *etc.*, ridder *onser oirdent* (van het Gulden Vlies) en tweede kamerheer. Deze Henegouwse edelman had zitting in verschillende vorstelijke raden en was de rechterhand van Karel in de Nederlanden.⁴⁷ Philippe Hanneton (ca. 1450-1528) was ook al bij Karels voorgangers in de Nederlanden, Filips de Schone en Margareta van Oostenrijk, in dienst als audiencier en eerste secretaris. In eerstgenoemde functie had hij tot taak personen die voor een audiëntie bij de vorst uitgenodigd waren, te introduceren en zo nodig als tolk op te treden. Als eerste secretaris was hij betrokken bij de binnenlandse aangelegenheden van het rijk en voerde hij vele belangrijke diplomatieke missies uit.⁴⁸

Opmerkelijk is dat de derde persoon, de prinsbisschop van Luik, Evrard van der Mark (1472-1538), wel gevolmachtigd is in de door Charles de la Verde Rue getekende akte, maar niet in de volmacht die toegevoegd is aan het *Verdrag van Sittard*. Hierin wordt niet gesproken van 'drie personen' maar van 'zwee personen' die gevolmachtigd zijn namens Karel. (Zie bijlage 2, C-I) In de geratificeerde oorkonde wordt Evrard van der Mark opgevoerd als de persoon onder wiens 'gutlige underrichtonge ind onderwijsonge' het verdrag is opgesteld en in wiens bijzijn het is gesloten, bevestigd en bezegeld, dus als een boven de partijen staande, belangeloze mediator.

In 1505 was Evrard van der Mark, een pro-Franse edelman, verkozen tot bisschop van Luik. Omdat de Franse koningen hem niet aan de beloofde kardinaalshoed konden helpen,

45 Österreichisches Staatsarchiv/HHSTA/UR/NUK inv.nr. 534. Met dank aan Eddy Put, als historicus en archivaris verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven, voor de ontcijfering van de ondertekening.

46 Bij het doornemen van de conceptversie van deze bijdrage tekende Bert Thissen, stadsarchivaris van Kleef, hierbij aan: 'Opmerkelijk is de verhouding tussen het aantal onderhandelaars van beide zijden. Het feit dat de hertog van Bourgondië met twee (of drie) onderhandelaars toekomt zegt iets over hun ervaring en deskundigheid in dit soort zaken, maar wellicht zegt het ook iets over de machtspositie van deze hertog in zijn eigen territoria; de delegaties van Kleef en Gulik laten door hun grote omvang wellicht ook zien dat de landsheer hier niet eigenmachtig kon opereren'. Deze kanttekening wordt ondersteund door de constatering van Turck, de reeds eerdergenoemde Kleefse functionaris, dat de vorsten van Gulik en Kleef met het Bourgondische voorstel voor een verbond en alliantie uit 1515 pas akkoord gingen: '... na voelfeldige deliberationes mit ridderschaft und steden van beiden oeren landen Gulich und Cleve'.

47 A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, XI, (Haarlem 1865) 41-42; Cools, *Mannen met macht*, 63-65, 97, 243-245.

48 M. Puelinckx-Coene, *Philippe Hanneton, Heer van Linth* (Grimbergen 2011).

trad hij in 1518 in dienst van het Habsburgse kamp.⁴⁹ Zijn rol bij de sluiting van het verdrag was overigens niet zo onafhankelijk als de geratificeerde oorkonden doen voorkomen. Zo gaf Margaretha van Oostenrijk, de landvoogdes van de Nederlanden, op 15 november 1519 via de prinsbisschop onderhandelingsrichtlijnen door aan Anthoon van Lalaing en Philippe Hanneton.⁵⁰ De richtlijnen kwamen erop neer, dat zij moesten voortbouwen op de essentie van onderhandelingsresultaten die waren bereikt bij eerdere dagvaarten die rondom het alliantieverdrag waren gehouden in 'Ayz' – hiermee wordt wellicht Aken/Aix bedoeld – en Duisburg. Een kwestie over een door de koning aan de hertog van Gulik toegekend pensioengeld van zesduizend goudguldens moest buiten de onderhandelingen te Sittard worden gehouden. Lalaing en Hanneton onderhandelden nu immers namens de koning als hertog van Brabant en buurman van de vorsten van Gulik en Kleef. Verder moesten ze zich op de hoogte stellen van de kwaliteiten van de afgevaardigden van hertog van Gulik en van personen die bij hem als gezaghebbend stonden aangeschreven, en die in staat of bereid zouden zijn hun diensten aan de koning aan te bieden.⁵¹

De onderhandelingsplaats

Waarom de keuze op Sittard is gevallen als onderhandelingsplaats is niet met zekerheid vast te stellen. Het kan zijn dat zijn centrale ligging ten opzichte van de betrokken bestuurscentra – Mechelen, Kleve en Düsseldorf – een rol heeft gespeeld. De komst van de twaalf onderhandelaren namens de Johannes, de twee onderhandelaren namens koning Karel en de onderhandelingsleider de prinsbisschop van Luik, allen met hun eigen gevolg, moet voor het kleine stadje een ongekennde gebeurtenis zijn geweest.

Sittard was met Born en Susteren en hun bijbehorende landen en heerlijkheden in 1400

49 Cools, *Mannen met macht*, 73, 263.

50 Österreichisches Staatsarchiv/HHSTA/UR/NUK inv.nr. 533. 'Instruction à monsieur de Liège, s'il lui plaist en prendre la charge, monsieur le conte de Hoochstrate et l'audiencier, de ce qu'ilz auront à faire traicter et besoingner de par le Roy et madame, avec les deputez de messieurs de Cleves et Juillers, à la journee prinsé au xxiii jour de ce mois en la ville de Zittert.' Vertaald: Instructie, bestemd voor de prins-bisschop van Luik als het hem behaagt daarmee akkoord te gaan, voor de graaf van Hoogstraten en voor de audiencier (= Hanneton), ten aanzien van de zaken die ze moeten bespreken en uitonderhandelen met de afgevaardigden van de heren van Kleef en Gulik, op de dagvaart te beginnen op de 23ste dag van deze maand in de stad Sittard.

51 Österreichisches Staatsarchiv/HHSTA/UR/NUK inv.nr. 533. 'Lesdits deputez s'informeront de la qualité des serviteurs dudit de Juillers, et de ceulx ayans auctorité vers lui qui pourroient ou vouldroient faire service au Roy.' Letterlijke vertaling: Genoemde afgevaardigden zullen zich informeren over de kwaliteit van de dienaren van die [= de hertog] van Gulik, en van hen die autoriteit bij hem hebben en die zouden kunnen of zouden willen in dienst treden bij de koning.

Sittard op de kaart van Tranchot en Müffling (ca. 1806): eerste betrouwbare weergave van de kleine stad.

Toren van de laatmiddeleeuwse Petruskerk. Het onderste deel van de toren werd begin zestiende eeuw gebouwd (foto Vic Hendriks).

gekocht door hertog Willem III van Gulik. Bijna de gehele vijftiende eeuw werd dit gebied door de hertogen van Gulik verpand. Pas vanaf 1494 ging het geheel, inclusief de vesting Sittard, effectief deel uitmaken van het hertogdom Gulik.⁵² Een jaar daarvoor was het omgrachte en ommuurde stadje nog bezet geweest door troepen onder leiding van Robert van Arenberg, de broer van de onderhandelingsleider in 1519: de prinsbisschop van Luik, Evrard van der Mark.⁵³

Sittard lag aan een oost-west verbinding tussen Keulen, de economische metropool aan

52 Peter Schulpen, René Lauwers en A.M.P.P. (Guus) Janssen, *Negentien gemeenten, één regio. Vadecum voor plaatselijke institutionele geschiedbeoefening in de Westelijke Mijnstreek* (Sittard-Geleen 2011) 98.

53 Peter Schulpen, 'Een nieuwe hypothese over de ommuring van Sittard', in: *HJLZ* 34 (2013) 33-42. In dit artikel concludeerde ik in noot 13 ten onrechte dat Sittard was ingenomen door Everartz Arenberch, de latere prinsbisschop van Luik Evrard van der Mark. Nadere beschouwing van de in noot vermelde bron leert dat troepen onder leiding van zijn oudere broer, Robert II graaf van Arenberg (1486-1536), Sittard in 1493 hebben ingenomen.

de Rijn, en de Scheldestad Antwerpen, Noord-Europees centrum van de zeehandel.⁵⁴ Door deze ligging aan een handelsroute ontwikkelde Sittard zich tot centrumplaats van de regio. Naast beoefenaars van agrarische beroepen, die zeker de meerderheid van de bevolking uitmaakten, woonden er handelaren en ambachtslieden die de nederzetting een enigszins stedelijk karakter bezorgden. Aan een gegraven aftakking van de Geleenbeek lagen binnen de vestingwerken een korenmolen en een volmolen.⁵⁵ Aan het marktplein lag een pand dat als raadhuis werd gebruikt. Op het marktplein stond een gewantheus of lakenhal. Net zoals op andere plaatsen zal de benedenverdieping van het gebouw hebben gediend als overdekte markthal. De eerste verdieping van dit grote gebouw kon worden gebruikt voor bestuurlijke doeleinden en de zolderverdieping bood opslagmogelijkheden.⁵⁶ Sittard kende omstreeks 1520 waarschijnlijk twee grotere huizen: 'huis auf dem Berg', gelegen aan de Oude Markt, en de 'Dobbelsteinporte' in de Plakstraat, een refugiehuis van de gelijknamige adellijke familie.⁵⁷ De meeste huizen waren in vakwerkbouw opgetrokken, ook die van de twaalf kanunniken die aan het in 1299 gestichte kapittel van de stad waren verbonden.⁵⁸ Aan de kapittelkerk Sint-Petrus' Stoel te Antiochië, tevens parochiekerk, werd begin zestiende eeuw een nieuwe toren gebouwd. Aangezien de stad voor dit project financieel verantwoordelijk was, zal het economisch een voorspoedige tijd zijn geweest voor de stad en haar inwoners.⁵⁹ Met zo'n 1.300 inwoners binnen de vestingwerken was Sittard te klasseren als een aanzienlijke 'Kleinstadt' in het Duitse Rijk, waarbij de vraag rijst waar de vele adellijke en vooraanstaande lieden die betrokken waren bij de totstandkoming van het verdrag werden ondergebracht.⁶⁰

- 54 Peter Schulpens, 'De aanleg van de Bergerweg. Een bijdrage aan de historische geografie van Limburg', in: *HJLZ* 26 (2005) 67-90, aldaar 72.
- 55 A.M.P.P. Janssen en P.B.N. van Luyn, 'Straten en banen', in: P. Nève ed., *Sittard, uit bronnen geput*, I, (Sittard 1993) 167-177.
- 56 J.M.S. Oremus, *De bouw van het Sittardse stadhuis van Pasqualini (1560-1570) en magistratenfamilies in de 16e en 17e eeuw*, *MLS* 8 (Sittard 1993) 3-5.
- 57 René Lauwers 'Bestuur van stad en ambt in de Gulikse periode (1400-1794)', in: Guus Janssen ed., *Het kloosterkwartier. Venster op het verleden* (Sittard 2009) 34-47, aldaar 39-47; A.H. Simonis 'Burgerlijke Geschiedenis', in: A.H. Simonis ed., *Sittard, historie en gestalte (SHG)* (Sittard 1971) 13-184, aldaar 28.
- 58 Birgit Dukers, 'Laatmiddeleeuwse burgerhuizen', *LEG I tot 1500*, 413-426, aldaar 419-420. Nog in 1574 beloofde het stadsbestuur van Sittard te zorgen voor 'einen steinen gebel' aan een door het kapittel aan de schoolmeester ter beschikking gesteld kapittelhuis. Zie hierover: Simonis, 'Kerkelijke geschiedenis', in: *SHG*, 185-304, aldaar 210-211.
- 59 A.M.P.P. Janssen, 'De toren van de Sittardse St.-Petruskerk rond 1500', in: Hein Bovendeaard ed., *Het boek over de toren van de grote kerk van Sittard* (Sittard 1977) 28-31.
- 60 Voor nadere informatie over de bevolkingsomvang van Sittard, zie: P.B.N. van Luyn, *Stadt Sittard. Een grensoverschrijdend verleden* (Sittard 1993) 107-108. 'Ansehnliche Kleinstädte' hadden tussen de 1000 en 2000 inwoners. Voor klassering en typering van steden, zie: Eberhard Isenmann, *Die Deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550* (Köln-Weinar-Wien 2014) 52-63.

Misschien hebben hoogwaardigheidsbekleders overnacht in de nabijgelegen burchten van Born, Millen, Limbricht, Sint-Jansgeleen of Schinnen (Terborgh). De plaats van onderhandeling binnen de stadsmuren is waarschijnlijk de eerste verdieping van het gewantheuis geweest.

Vier oorkonden

Door koning Karel V geratificeerde oorkonde (Landesarchiv Nordrhein-Westfalen).

De onderhandelingen tussen de gevolmachtigden begonnen op 23 november en werden met de ondertekening van het verdrag op 25 november afgesloten. Van de in Sittard opgestelde verdragtekst werden door de administraties van de betrokken landsheren oorkonden opgesteld. De vervaardigde oorkonden zijn qua opbouw en inhoud gelijk maar wijken wat taalgebruik betreft enigszins van elkaar af. Dit verschil zal samenhangen met de talige achtergrond van de klerken die bij de verschillende administraties werkzaam waren. Zo is in de door de Gulikse administratie opgestelde akte te lezen ‘zuu wissen op den dry ind zwantzigsten dach des maindtz novembris’, terwijl de Kleefse administratie hier noteert ‘to weten upten drieindtwintichsten dach des maendtz novembris’, en de administratie in Mechelen schrijft ‘te weten upten xxiii-ten dach der maent novembris’.⁶¹

De twee door de Mechelse administratie vervaardigde en door Karel V bezegelde oorkonden werden verzonden naar hertog Johan II van Kleef en hertog Johan van Gulik-Berg. Ze berusten thans bij het *Landesarchiv Nordrhein-Westfalen* te Duisburg. De door koning Karel geratificeerde en voor de hertog van Kleef bestemde oorkonde bevindt zich onder de afdeling

61 Voor nadere informatie over de spelling, zie: Georg Cornelissen, *Kleine niederrheinische Sprachgeschichte, 1300-1900* (Geldern-Venray 2003).

‘Landes Archive, Kleve-Mark’. De beschrijving ervan is: ‘König Carl ratifiziert die von seinem und den Abgeordneten des Herzogs Johann von Kleve und dessen Sohnes des Herzogs Johann von Jülich und Berg erneuerte, zwischen den Herzogtümern Burgund, Brabant etc. und Kleve, Jülich-Berg bestehende Union zur Aufrechthaltung nachbarlicher Freundschaft, zum gegenseitigen Schutz der Untertanen und des Handelsverkehrs etc. d. Mecheln am 10 Dezember.’⁶² Onder de afdeling ‘Landes Archive Jülich-Berg’ bevindt zich de door koning Karel geratificeerde en voor de hertog van Gulik-Berg bestemde oorkonde. De beschrijving hiervan luidt: ‘König Karl V ratifiziert den zwischen seinen und den Deputierten des Herzogs Johann von Kleve und dessen ältesten Sohns Johan, Herzog van Jülich und Berg am 25 Nov, zu Sittart geschlossenen gegenseitigen Schutz- und Freundschaftsbund.’⁶³ De door de Kleefse en de door de Gulikse administratie vervaardigde en door respectievelijk hertog Johan II van Kleef en hertog Johan van Gulik-Berg geratificeerde en naar Karel V verzonden oorkonden berusten in het Österreichisches Staatsarchiv. Ze zijn daar opgeborgen onder de volgende beschrijvingen:

- ‘Herzog Johann von Cleve ratifiziert den mit König Karl von Spanien als Herzog von Burgund zu Sittart geschlossenen Bündnisvertrag (inseriert der Vertrag von Sittart vom 25.);’⁶⁴
- ‘Johann, der älteste Sohn des Herzogs von Cleve, ratifiziert den mit König Karl von Spanien geschlossenen Bündnisvertrag (inseriert der Vertrag von Sittart, 25 November 1519).’⁶⁵

Omdat het verdrag in het Gulikse Sittard is opgesteld, is ervoor gekozen om de door de Gulikse administratie vervaardigde oorkonde als uitgangsdokument te nemen voor verdere analyse. De transcriptie van deze oorkonde is als bijlage bij dit artikel opgenomen. Het charter meet 52 bij 80 centimeter en is in Wenen opgeborgen in een enveloppe van ca. 22,5 bij 17 centimeter. De met gelijkmatige handgeschreven en compact beschreven oorkonde telt 3.760 woorden. Ze is goed leesbaar, met uitzondering van enkele letters in de vouwlijnen. Aan de onderkant is de akte dubbelgevouwen (pliek) en zijn insnijdingen gemaakt voor de zegelstraat. Het aan het einde van de akte aangekondigde zegel van de hertog van Gulik-Berg ontbreekt echter. Om de leesbaarheid van de transcriptie van de akte te bevorderen en het verwijzen naar bepaalde passages te vergemakkelijken, is gekozen voor de vol-

62 Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/Abteilung Rheinland/Behörden und Bestände vor 1816/Landes Archive/ Kleve-Mark, Urkunden inv.nr. 2803a.

63 Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/AR/BuB vor 1816/LA/Jülich-Berg/Urkunden/Jülich-Berg Urkunden AA 0022 inv.nr. 1899. De inventaris van dit archiefblok en dus ook de beschrijving van deze oorkonde is nog niet digitaal ter beschikking.

64 Österreichisches Staatsarchiv/HHSTA/UR/NUK inv.nr. 537.

65 Österreichisches Staatsarchiv/HHSTA/UR/NUK inv.nr. 536. Van de genoemde oorkonden zijn namens *Archief De Domijnen* te Sittard-Geleen scans aangevraagd en ontvangen. Ze zijn, evenals alle andere in dit artikel genoemde bronnen, bij deze instelling op te vragen.

gende onderverdeling van de oorkonde:

- A-I** Begin protocol van de oorkonde, met vermelding van de identiteit van oorkonder (hertog Johan van Gulik-Berg) en de aanleiding voor de opstelling van de oorkonde.
- B-I** Begin protocol van het ingevoegde verdrag van Sittard, met vermelding van de verdragspartijen en de motivering voor het verdrag.
- B-II-1a t/m d** Eerste serie bepalingen van het verdrag.
- B-II-2a t/m d** Tweede serie bepalingen van het verdrag.
- B-II-3a t/m c** Derde serie bepalingen van het verdrag.
- B-III** Slot protocol van het ingevoegde verdrag van Sittard met aankondiging van de bij het verdrag gevoegde volmachten.
- C-I** De volmacht verleend door koning Karel.
- C-II** De volmacht verleend door de hertog van Kleef en de hertog van Gulik-Berg.
- D** Bezegeling van het verdrag van Sittard door de onderhandelingsleider, de prinsbisschop van Luik Evrard van der Mark, en ondertekening ervan door de gevolmachtigden.
- A-II** Ratificatie van het verdrag door de oorkonder, de hertog van Gulik-Berg (zie bijlage 2).

Inhoud van het verdrag

Het in de geratificeerde oorkonde ingevoegde verdrag van Sittard begint met de vermelding van de betrokken partijen, **B-I**. Hierbij worden bij Karel na zijn titel van rooms-koning nog 42 andere titels vermeld. In deze opsomming komen ook de omstreden titels hertog van Gelre en graaf van Zutphen voor.⁶⁶ Na de aanheffingen verklaren de verdragspartijen dat er altijd sprake is geweest van goede vriendschap en nabuurschap tussen hun voorouders en families. Voor het onderhouden, vernieuwen en bestendigen van hun vriendschap en voor God, de vrede, 'eynonge' (verbondenheid?) en welvaart van de landen en onderdanen zijn de gevolmachtigde raadsheren, onder de goede leiding van de prinsbisschop van Luik, Evrard van de Mark, overeengekomen:

- B-II-1a** dat de landsheren, de vorstendommen, landen, inwoners en onderdanen vriendschappelijke betrekkingen met elkaar zullen onderhouden, de welvaart bevorderen en hinder en schade zoveel mogelijk voorkomen en beperken;

66 Over de omstreden titels van hertog van Gelre en graaf van Zutphen zie: P. van Peteghem "‘... El ducado de Güeldres, que le (Carlos I) pertenecía”. Inleidende beschouwing bij de rechtsvraag”, in: *VTV*, 41-57, aldaar 50-53.

- B-II-1b** dat de onderdanen en kooplieden vrij, beschermd en onder dezelfde condities in elkaars territoria mogen reizen;
- B-II-1c** dat de landwegen zoveel als mogelijk vrij en veilig moeten worden gehouden; straatschenders en andere misdadigers moeten worden aangehouden en bestraft, ook als deze zich bevinden op territoria van vazallen van de landsheren;
- B-II-1d** dat straatschenders en andere misdadigers die na hun misdaad naar een ander land van de drie landsheren vluchten, daar mogen worden achtervolgd door troepen van het land waar de misdaad heeft plaatsgevonden. Na aanhouding op vreemd grondgebied moet de arrestant worden overdragen aan de plaatselijke autoriteiten, die tot berechting moeten overgaan alsof de straatschenderij bij hun heeft plaatsgevonden.

Aansluitend volgt een tweede serie bepalingen:

- B-II-2a** In de eerste bepaling van deze reeks wordt Karel genoemd in zijn hoedanigheid van hertog van 'Lothrynge' en met nog dertien andere titels. De titel van hertog van 'Lothrynge' (Neder-Lotharingen) was gekoppeld aan die van de hertog van Brabant, maar kende geen territoriaal gezag.⁶⁷ De andere titels hadden betrekking op territoria die vanaf 1549 deel zouden uitmaken van de zeventien Nederlanden.⁶⁸ De omstreden titels van hertog Gelre en graaf Zutphen worden hier niet vermeld.⁶⁹ Wel wordt Karel nu opgevoerd als de heer van twee van de drie landen van Overmaas, te weten Valkenburg en Dalhem. Daarna verklaren de verdragspartijen het volgende: indien een van hen om bijstand vraagt, zal deze binnen vijftien dagen, op kosten van de aan-

67 In 843 werd het door Karel de Grote opgebouwde Frankische Rijk verdeeld tussen zijn kleinzonen in een Oost-, West- en Midden-Frankisch Rijk. Het Middenrijk, het Koninkrijk Lotharingen, degradeerde begin tiende eeuw tot het hertogdom Lotharingen. In 929 werd dit opgesplitst in Opper- en Neder-Lotharingen. Het territoriaal gezag van de hertog van Neder-Lotharingen werd in 1191 opgeheven. Wel hield de hertog van Neder-Lotharingen een zeker leiderschap in landvrede-aangelegenheden. De titel 'hertog van Neder-Lotharingen' werd overgedragen aan de hertog van Brabant. Voor nadere informatie over dit hertogdom en zijn hertogen zie: W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse territoria tussen Maas en Rijn +/- 800-1288*, MM 28 (Assen 1979) 1-19; Arnoud-Jan Bijsterveld, 'Machts- en territoriumvorming: van Karolingische kernregio tot territoriale lappendeken, 900-1200', *LEG I: tot 1500*, 207-240, aldaar 208, 210-217.

68 Met de op 4 november 1549 uitgevaardigde Pragmatieke Sanctie bepaalde keizer Karel V dat de zeventien Habsburgse Nederlandse gewesten als één en ondeelbaar geheel overgeërfd zouden worden.

69 Bij het *Verdrag van Gorcum* (1528) zou Karel V ook afzien van de titel 'hertog van Gelre'. Zijn titulatuur had in dit verdrag eveneens alleen betrekking op zijn territoria binnen de Nederlanden. Zie: Peteghem 'El ducado de Güeldres', 52.

vragers, tegen een vastgesteld bedrag voor paard/ruiter en voetknecht, voor zover als mogelijk worden geleverd. De prijs voor paard/ruiter wordt bepaald op acht goudguldens en voor een voetknecht op vier Philippusguldens per maand, uitgaande van 30 dagen in een maand.

B-II-2b Van deze alliantie zullen vroegere bondgenoten worden uitgesloten en aan hen zal geen dienst noch hulp worden verleend tegen een van de verdragspartijen. Hierbij wordt aangetekend dat Johan hertog van Kleef en Johan hertog van Gulik als trouwe vorsten binnen het heilige rijk Karel als rooms-koning of keizer altijd trouw zullen dienen.

B-II-2c Omdat het vaak voorkwam dat ruiters of knechten te paard of te voet door de landen van de oorkonders trokken, deze binnenvielen of er zich verzamelden, zullen de bondgenoten in voorkomende gevallen gehouden zijn naar noodzaak en mogelijkheden elkaar onmiddellijk hulp te bieden bij de bestrijding en verdrijving ervan.

B-II-2d⁷⁰ Als iets wordt vernomen van een voorgenomen inval van een vijand of kwaadwillende, dan zullen de verdragspartijen elkaar zo snel als mogelijk waarschuwen, geen enkele hulp verlenen aan de vijand van de bondgenoot maar deze vervolgen en bestrijden als ware het hun eigen vijand. Steden, kastelen en gehuchten moeten worden opengesteld voor de troepen van de bondgenoten om de vijand te bestrijden. Mocht het in zulke situaties gebeuren dat allianties of verleende hulp leidt tot vijandschap met een andere partij, dan zal een dergelijk conflict niet opgelost worden buiten medeweten en toestemming van de bondgenoten. Ook zal geen partij overeenkomsten mogen sluiten met enig landsheer over zaken die ook van belang zijn voor de andere bondgenoten, zonder hun medeweten en instemming.

De derde en laatste serie bepalingen heeft betrekking op duur, implementatie en onderhoud van het verdrag:

B-II-3a De alliantie zal gedurende het leven van de betrokken landsheren van kracht blijven en ook door de erfgenamen en nakomelingen worden voortgezet. Laatstgenoemden mogen de alliantie verlaten, maar na de opzegging blijft de overeenkomst nog zes maanden van kracht.

B-II-3b Deze door de gevolmachtigde afgevaardigden gesloten alliantie zal binnen een maand door de betrokken landsheren worden bevestigd en geratificeerd. De geratificeerde overeenkomsten worden verstuurd naar de bisschop van Luik, die ze weer aan de betrokken landsheren laat toekomen. Vijftien dagen hierna zullen de vorsten de alliantie-overeenkomst in alle landen, steden en

⁷⁰ Deze bepaling is niet overgenomen bij de transcriptie in het oorkondeboek van Lacomblet.

De bepalingen onder **B-II-1** waren gericht op het bevorderen en beveiligen van de handel tussen de landen van Karel V en de landen van de twee Johannen. De bepalingen onder **B-II-2a** en **c**, die Karel V sloot als heer van de Habsburgse Nederlanden, lijken te zijn voortgekomen uit een evaluatie van de gebeurtenissen in maart-april 1518. Hierbij refereert B-II-2c ondubbelzinnig aan de overlast die vreemde troepen veroorzaakten en B-II-2a aan de kosten verbonden aan de bestrijding ervan. Wat dat laatste betreft: in het in 1514 gesloten verdrag tussen Gulik-Berg, Kleef-Mark en Keur-Keulen was nog bepaald dat de verdragspartijen zelf de kosten van een mobilisatie voor hun rekening moesten nemen. In het in 1519 te Sittard gesloten verdrag werd bepaald dat de kosten voor rekening kwamen van de degene die om bijstand vroeg. Het lijkt erop dat de verdragspartijen van 1519 hiermee gehoor gaven aan de de klaagzang uit 1518 van Hendrik van Nassau over 'den grossen Kosten, die dieser Zug veranlasst'.

Habsburgse geopolitieke overwegingen lijken ten grondslag te liggen aan de bepalingen opgenomen onder **B-II-2b, 2d** en **B-II-3a, 3c**. Hiermee werden immers de Nederrijnse vorsten verbonden met het Habsburgse kamp.⁷¹ Het tussen hun hertogdommen en de Habsburgse Nederlanden gelegen Gelre werd hierdoor verder geïsoleerd, hetgeen paste binnen de tegen Gelre gerichte Habsburgse machtspolitiek.

Van 1519 naar 1543

In de paragraaf 'Een bijna vergeten verdrag' zagen we dat Turck schreef dat al in 1515 de Bourgondiërs (c.q. de Habsburgers) de vorsten van Kleef en Gulik voorstellen hadden gedaan om te komen tot een verbond. Historicus Werner Teschenmacher schreef dat in 1516 nieuwe voorwaarden voor een verbond in Sittard waren gepresenteerd. Zoals aangegeven, zijn er geen archiefstukken bekend die de veronderstelde presentatie in 1516 te Sittard bevestigen. Zeker is wel dat keizer Maximiliaan op 18 juli 1516 akkoord ging met de belening van de hertogdommen Gulik en Berg en het graafschap Ravensberg aan het huis Kleef-Mark.⁷² Teschenmacher legde terecht een verband tussen deze toezegging en het in 1519 te Sittard gesloten alliantieverdrag. De Nederrijnse vorsten werden immers door het Sittardse verdrag nog meer verbonden met het Habsburgse kamp.

'De hertog van Gelre' bleef daarentegen in Habsburgse ogen synoniem met oorlogszucht, onbetrouwbaarheid en Franse agressie. In de verkiezingsstrijd om het koningschap van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, en in het verlengde hiervan het toekomstig keizerschap, had Karel van Egmond zich in 1518-1519 ingezet voor de kandidaat Frans I van

71 Vgl. Meij, 'Gelderland', 37.

72 Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/AR/BuB vor 1816/LA/JB/UrK/JB Urk inv.nr. 1886. Voor een transcriptie van deze oorkonde, zie: Lacomblet, *Urkundenbuch*, 629.

Schets van Sittard uit 1538, vervaardigd tegen de achtergrond van de Gelderse Successie oorlog (1539-1543) (Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Duisburg).

Frankrijk. Na de dood van keizer Maximiliaan werd echter diens kleinzoon Karel verkozen tot rooms-koning. Na Karels verkiezing op 28 juni 1519 hervatte Karel van Egmond de onderhandelingen met deze toekomstige Habsburgse keizer over zijn belening met het hertogdom Gelre. Deze onderhandelingen mislukten.⁷³

In 1521 kwam Kleef-Mark-Gulik-Berg daadwerkelijk onder gezag van één landsheer. Hertog Johan van Gulik-Berg werd in dat jaar als Johan III hertog van Kleef en graaf van Mark. Hij was echter geen partij bij het *Verdrag van Gorcum* (1528) en het *Verdrag van Grave* (1536), zoals Techmacher deed voorkomen. Genoemde verdragen werden gesloten tussen Karel V en Karel van Egmond. In het niet-geratificeerde *Verdrag van Gorcum* werd onder andere bepaald dat Karel van Egmond het hertogdom Gelre niet als rijksleen maar als achterleen van Brabant zou verwerven. Als Karel van Egmond zonder legitieme erfgenaam zou komen te overlijden, hetgeen te verwachten was, zou het leen automatisch aan Karel V vervallen, in zijn hoedanigheid hertog van Brabant. Dit voorziene scenario betekende dat

73 Böck, *Herzöge und Konflikt*, 635-639.

Gelre na het overlijden van Karel van Egmond zou worden opgenomen in de Habsburgse Nederlanden. Het *Verdrag van Grave* bevestigde deze bepalingen in essentie.⁷⁴

Na het overlijden van Karel van Egmond in 1538 pleitten de Gelderse standen echter voor aansluiting bij Kleef-Mark-Gulik-Berg en kozen zij de zoon van hertog Johan III van Kleef tot hun nieuwe landsheer. De verkiezing van deze Willem V van Kleef, de zoon en kleinzoon van zijn alliantiepartners in 1519, tot hertog van Gelre weigerde keizer Karel V te accepteren. De hieruit voortkomende derde Gelderse successie-oorlog (1538-1543) leidde onder meer tot een grote veldslag bij Sittard. In deze slag aan de Kempekoel leden de keizerlijke troepen op Paaszaterdag 24 maart 1543 een gevoelige nederlaag tegen een Gelders-Guliks-Kleefse legermacht.⁷⁵ De hertog won deze slag maar niet de oorlog. Met het op 7 september 1543 gesloten *Verdrag van Venlo* ging hij door de knieën voor de Habsburgse overmacht.

Conclusie

Het *Verdrag van Venlo* vormde een ingrijpende politieke en culturele cesuur in de Nederrijnse geschiedenis. Het markeerde het einde van de expansie van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden in oostelijke richting en het begin van de integratie van Gelre in het conglomeraat van Nederlandse gewesten. De huidige Nederlands-Duitse staats- en taalgrens is voor een deel terug te voeren op dit op 7 september 1543 gesloten verdrag – ‘einem der Schicksalsdaten der rheinischen Geschichte’.⁷⁶ Het in deze bijdrage gecontextualiseerde en geanalyseerde *Verdrag van Sittard* (1519), dat bij hedendaagse historici ten onrechte uit beeld is geraakt, was een tussenstation op weg naar het *Verdrag van Venlo*. De zeventiende-eeuwse historicus Teschenmacher plaatste het met recht in het rijtje Sittard (1519), Gorcum (1528), Grave (1536) en Venlo (1543).

Zoals in deze bijdrage is betoogd, moet de sluiting van het Sittardse verdrag worden gezien binnen de militaire en politieke context van begin zestiende eeuw. Voor hertog Johan II van Kleef en diens zoon hertog Johan van Gulik-Berg was het met name een poging om de overlast in hun territoria, veroorzaakt door troepen betrokken bij de strijd tussen het Hertogdom Gelre en de Habsburgse Nederlanden, tegen te gaan. Voor de andere verdrags-

74 Ibidem, 644-645, 649.

75 Voor de meest recente publicatie over deze veldslag en daarin opgenomen verwijzingen naar eerdere publicaties, zie: R. Lauwers, ‘Schlagt vor Sittert. Enkele tot nu toe onbekende documenten met betrekking tot de slag in de Kempekoel in 1543’, *HJLZ* 18 (1997) 131-141.

76 Jörg Engelbrecht, ‘Die Bedeutung der Inkorporation Gelderns in das Habsburger Reich’, in: *VTV*, 108-119; Frank Keverling Buisman, ‘De Vrede en het Tractaat van Venlo, 1543 – gevolgen voor het bestuur van Gelre en Zutphen’, in: *Het hertogdom Gelre*, 65-75, aldaar 66-67. Böck, *Herzöge und Konflikt*, 671-673.

partij, Karel V, zal de overeenkomst in de eerste plaats een geopolitieke zet zijn geweest om Gelre te isoleren en mede op deze wijze het hertogdom op termijn in te lijven in zijn Habsburgse Nederlanden.

Keizer Karel V, heer van de Habsburgse Nederlanden, hertog Johan II van Kleef en diens zoon hertog Johan van Gulik-Berg sloten de alliantie-overeenkomst voor hun leven én voor hun erfgenamen en nakomelingen. Het verbond kwam op losse schroeven te staan toen de staten van Gelre in januari 1538 Willem de Rijke, de kleinzoon respectievelijk de zoon van Karels alliantiepartners uit 1519, verkozen tot hun toekomstig landsheer. Deze verkiezing en de daadwerkelijke inhuldiging tot nieuwe hertog van Gelre, na het overlijden van Karel van Egmond op 30 juni 1538, conflicteerden met de wens van Karel V om Gelre bij de Habsburgse Nederlanden in te lijven. Bijgevolg verwierp Karel het besluit van de staten van Gelre en trad in het strijdperk tegen Willem de Rijke, hetgeen uitmondde in de derde Gelderse Successieoorlog (1538-1543). Voor het voeren van die oorlog vond Karel een extra argument toen Willem de Rijke begin 1539 Kleef, Mark, Gulik-Berg en Ravensberg van zijn vader erfde. Het landencomplex van Willem de Rijke strekte zich nu uit van de Zuiderzee tot voorbij Monschau en Bonn en kon op termijn uitgroeien tot een krachtige Nederrijnse staat. Willem de Rijke was daardoor een machtige concurrent van Karel V geworden op het politieke schaakbord van Europa.

In zijn strijd om Gelre moest de rijke hertog Willem uiteindelijk buigen voor de Habsburgse militaire overmacht en zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan keizer Karel V.⁷⁷ In de *Vrede van Venlo* die hertog Willem op 7 september 1543 moest tekenen, was niet alleen bepaald dat hij ten gunste van Karel V afstand deed van Gelre, maar ook dat hij de katholieke leer in zijn landen zou verdedigen, dat hij zou afzien van alle tegen de keizer gerichte bondgenootschappen en dat hij zou terugkeren naar de traditionele Bourgondisch-Habsburgs-vriendelijke Kleefse politiek.⁷⁸ Het verdrag dat de vader en grootvader van Willem de Rijke in 1519 te Sittard met Karel V hadden gesloten, ter bevordering en beveiliging van de handel en tot wederzijdse bescherming tegen rondtrekkende soldatentroepen, was een uiting geweest van die goede onderlinge verhoudingen in het betrekkelijk nabije verleden. Nader onderzoek is noodzakelijk om de vragen te kunnen beantwoorden of het *Verdrag van Sittard* ook daadwerkelijk de handel tussen de betrokken landen heeft bevorderd en de overlast van rondtrekkende troepen in de Nederrijnse territoria heeft verminderd.

77 Janssen, 'geldrischen Erbfolgestreit', 13-14.

78 Janssen, 'geldrischen Erbfolgestreit', 37-39; Böck, *Herzöge und Konflikt*, 671; Lieven, 'het hertogdom Gelre, 1200-1543', 317-319. Voor een transcriptie van het *Verdrag van Venlo*, zie: Lacomblet, *Urkundenbuch*, 679-683.

Bijlage 1

Teschenmacher over het verdrag van Sittard

Anno 1516 Sittardi Juliorum Burgundi novas pacis condiciones per Philippum Ravensteinium & Comitem Nassovium proposuerunt, in quas Duces Juliensis & Clevensis, frater (sic!) & filius, hac conditione consenserunt, ut Maximilianus Caesar Juliae & Montium Ducatibus cum Ravensburgio Comitatu, Johannis filium primogenitum Joannem III investiret, Saxonis actionem, a patre Friderico Caesare datam, averteret, & ducis denique Joannis filia Anna apud reginam Eleonoram educaretur, quas Maximilianus Caesar ejusque ex filio Philippo nepos Carolus ita comprobaverunt, ut 50 millia fl. ad educationem filiae Julienses & Clivenses contribuerent, & mutua quoque auxilia tempore necessitatis praestarent. Hae condiciones postmodum, anno 1519, itidem Sittardi & Gorcumiae anno 1528, anno vero 1536 Graviae, demum in transactione Venlonensi anno 1543 repetitae & confirmatae sunt.

Vertaald: 'In het jaar 1516 hebben te Sittard in Gulik de Bourgondiërs nieuwe vredesvoorwaarden door Philips van Ravenstein⁷⁹ en de graaf van Nassau⁸⁰ voorgesteld, waarmee de hertogen van Gulik en Kleef – broer [lees vader]⁸¹ en zoon⁸² – op deze voorwaarde instemden, dat keizer Maximiliaan⁸³ de eerstgeboren zoon

- 79 Filips van Kleef en van der Mark, heer van Ravenstein etc. (1456-1528) was in dienst van landsheren van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, zie: Cools, *Mannen met macht*, 240-242.
- 80 Hendrik III graaf van Nassau (1483-1538) was in dienst van landsheren van de Bourgondische-Habsburgse Nederlanden, zie: Cools, *Mannen met macht*, 272, 273.
- 81 'broer' (Latijnse tekst: frater): hier is evident sprake van een vergissing; men leze vader (Latijn: pater). Bedoeld is hertog Johan II van Kleef (1458-1521), zie noot 2 artikel.
- 82 'Zoon' ook aangeduid als 'Jan III' is: hertog Johan III van Kleef, hertog Johan I van Gulik-Berg (1490-1539), zie noot 2 artikel.
- 83 Keizer Maximiliaan I (1459-1519), zoon van keizer Frederik III (1413-1493): was in 1477 getrouwd met Maria van Bourgondië, de vorstin van de Nederlandse gewesten. Hij was in 1486 verkozen en gekroond tot koning van Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie en in 1508 door de Paus tot keizer gekroond. Na het overlijden van zijn vrouw was hij in de Lage Landen van 1482 tot 1493 regent voor hun minderjarige zoon Filips de Schone. Na het overlijden van Filips de Schone in 1506 volgde een tweede regentschap over de Nederlanden, nu voor zijn minderjarige kleinzoon Karel. Maximiliaan liet zich hierin vervangen door zijn zuster Margaretha van Oostenrijk. Ook nadat Karel in 1515 zelf het bewind in Habsburgse Nederlanden was gaan voeren oefende Maximiliaan op afstand toezicht uit op de gang van zaken in de Lage Landen. Zie: R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden. Deel 1 De Middeleeuwen* ('s-Gravenhage 1979) 229-242, 250-255; Cools, *Mannen met macht*, 39.

van Jan, nl. Jan III, bekleedde met de hertogdommen Gulik en Berg en met het graafschap Ravensberg, en de door zijn vader keizer Frederik⁸⁴ aan de Saxen opgelegde rechtsstrijd afwendde⁸⁵, en dat tenslotte Anna⁸⁶, de dochter van hertog Jan bij koningin Eleonora⁸⁷ opgevoed werd, en met deze voorwaarden hebben keizer Maximiliaan en Karel, zijn kleinzoon uit zijn zoon Philips⁸⁸, zo ingestemd, dat de Gulikers en Kleefsen 50.000 gulden aan de opvoeding van de dochter bijdroegen en ook wederzijdse hulp in tijd van nood boden. Deze voorwaarden zijn nadien in het jaar 1519 eveneens te Sittard en in het jaar 1528 in Gorcum, in het jaar 1536 echter in Grave en tenslotte in het verdrag van Venlo in het jaar 1543 herhaald en bevestigd.'

[Vertaling A.M.P.P. (Guus) Janssen]

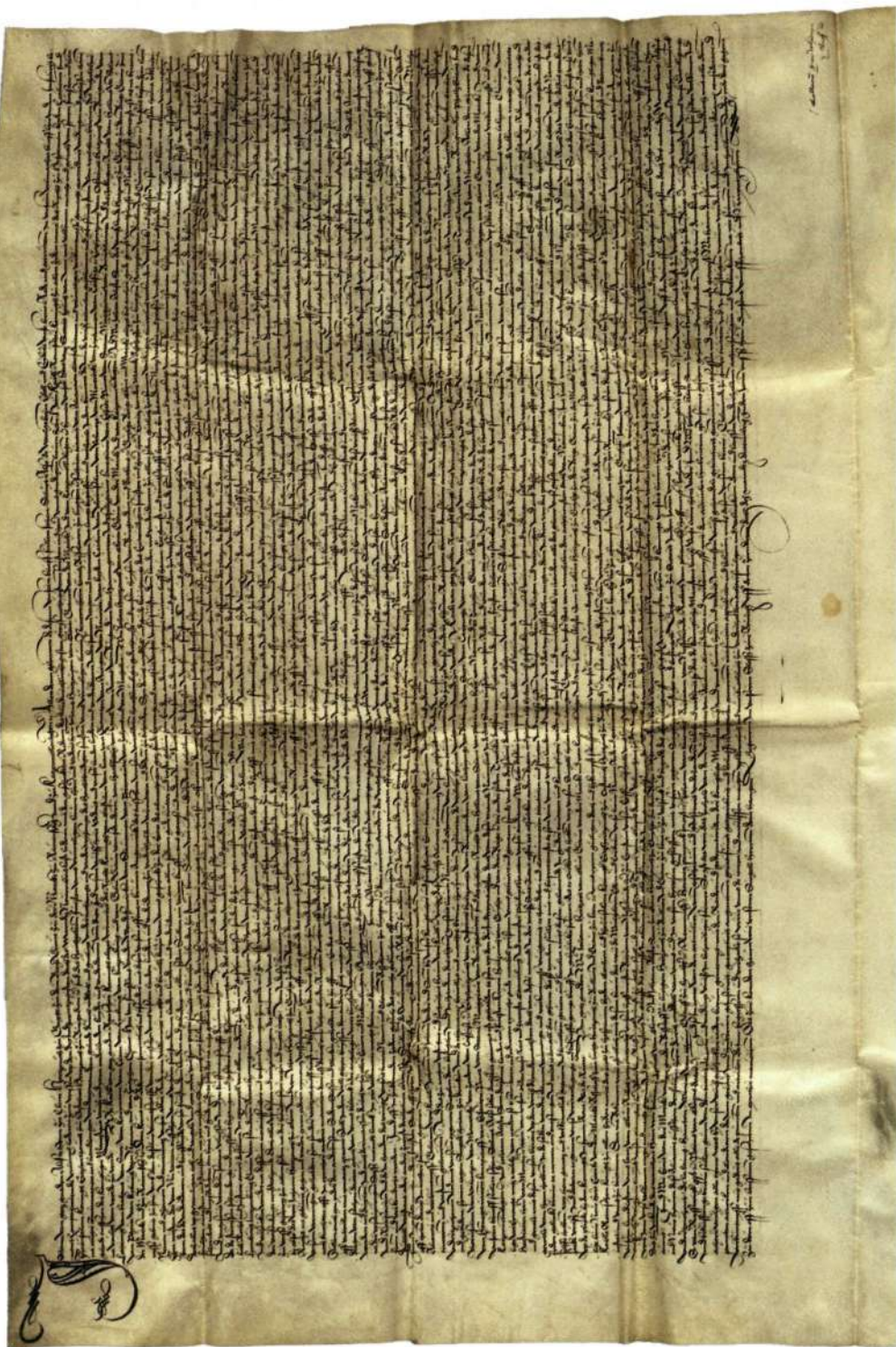
84 Keizer Frederik III (1415-1493): vader en voorganger van Maximiliaan.

85 Zie noot 9 artikel.

86 Anna von Kleve (1495-1567) was de dochter van Johan van Kleef II en Mathilde von Hessen.

87 Eleonora van Oostenrijk (1498-1558) was de dochter van Filips de Schone en Johanna de Waanzinnige en oudste zuster van keizer Karel V.

88 Filips de Schone (1478-1506), zoon van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië.

De door hertog Johan van Gulik geratificeerde oorkonde (Österreichisches Staatsarchiv, Wenen).

Bijlage 2⁸⁹

Oorkonde van Johan Hertog van Gulik betreffende de ratificatie van het *Verdrag van Sittard*, 10 december 1519.

A-I Johann van Gotz gnaden altste sonn zu Cleve, hertzouch zu Guy(l)ge, zu dem Berge, grave zu der Marcke, zu Ravenszberg innd zu Katzennellenbogen etc. Allen denn ghienen de desenn unsern brieff sullen sehen, saluyt. Also de wailgeboren, edell ind eirbere unse lieve rede ind getruwenn, in unsern volmachts brieff hie unden inseriert benant, comparierende unlanxs ledenn zuu wissen up den dry ind zw(a)ntzigisten dach des maindtz novembris lest ledenn mit den geschickten redenn des alredurchluchtigsten groissmechtigistenn fursten ind heren unns gnedigen lieven heren, heren Karll Romischer koningh, zu allen zijden merer des Rijchs, zu Hyspanien, beyden Cecilienn innd Jherusalem koningh, ertzhertzouch zu Oesterich, hertzouch zu Burgo(n)dien etc., ind des hoichgebornen fursten, unns vruntligen lieven heren ind vaders, hern Johans hertzougen van Cleve, graven van der Marcke, ind van Katzennellenbogenn etc., bynnen unser stat van Sittart, iglich van inne mit volkomen macht ind gewalt van sijnen fursten ind heren, na etlicher communicatien ind handlongen undereynandern gehadt, durch (m)iddell ind gutlige underrichtonge ind onderwijsonge des hoichwerdigenn furstenn, unns vruntligen lieven nevenn heren Erartz bisschoven zu Luytgenn etc.,⁹⁰ sicheren tractait van aliancien, confederacien ind vruntliger verbuntnysse gemacht, geaccordiert, verdragen ind geslossen haven gehadt tuschen der koniglicher maiestait vurs. ind yren Nederlanden luyden ind under-

89 Bij de finale bewerking van de transcriptie heb ik een beroep kunnen doen op de deskundigheid van Bert Thissen, de stadsarchivaris van Kleef. Voor een beter begrip van de tekst is de interpunctie en het hoofdlettergebruik aangepast. Daarbij is bij de opsomming van de onderhandelaren namens de hertog Kleef en de hertog van Gulik (C II) een nummering toegevoegd om er zo voor te zorgen dat de juiste namen met de juiste functies worden gecombineerd. In verband met de leesbaarheid is er voorts voor gekozen om afkortingen op te lossen. Correcties van evidente schrijffouten zijn geplaatst tussen haakjes.

90 Evrard van der Mark, de prinsbisschop van Luik en onderhandelingsleider te Sittard, wordt op verschillende plaatsen in de oorkonde aangeduidt als neef en/of oom van de betrokken landsheren. Van een nauwe familieverwantschap is echter geen sprake. Het is bekend dat in deze tijd zelfs aristocraten rondom de Bourgondisch-Habsburgse vorsten werden aangesproken als 'neef' zonder dat er sprake was van rechtstreekse verwantschap. Zie: Hans Cools, *Mannen met macht*, 48.

danenn van dien ind unsem vurs. here vaders ind unser landen luyden ind underdanen inder formen, voigen⁹¹ ind manieren int lange begriffen ind verhaitt inden brieven da inne de vurs. articulen geschreven ind geinseriert stain, van wilchen brieven dat inhalt herna voult van worde zu worde:

B-I Wir Karll van Gotz gnaden Ro(m)scher koningh, altzijt vermerer des Rijchs, koningh van Castilien, van Leoin, van Granaten, van Arrigon, van Naverre, van beyden Cecilien, van Jherusalem, van Valentze, van Maioercke, van Zardennen, van Corsyze etc., ertzhertzouch van Oesterijch, hertzouch van Burgondie, van Lothring, van Brabant, van Stier, van Karynten, van Crain, van Ly(m)burg, van Lutzenburg ind van Gelre, grave van Flanderenn, van Haabschburg, van Tyroll, van Artoes, van Burgondien, van Hennengauwen ind pfaltzgrave, lantgrave van Elsat, prince van Swave, marggrave van Bourghauwe ind des Hilligen Rijchs van Hollant, van Selant, van Phyrte, van Kyburg, van Namen ind van Zutphen grave, here van Frieszlant, vanden Wyndeszmercken, van Slavonien, van Portenauw, van Zalynd ind van Mechelen.

Wir Johan hertzouch van Cleve, grave vander Marcke ind van Katzenellenbogenn etc. ind wir Johan altste sonn der vurs. lande, hertzouch zu Guylge, zu dem Berge, grave zuu der Marcke ind zu Ravensberg etc.,

doin kunt ind bekennen sementlich ind tsonder mit desen unsen offenen brieven angemirckt dat tusschen unsern vuralderen hoichloeveller gedechtnysse ind unsern huysern van Burgondien ind Brabant etc., Guylge, Berge, Cleve ind Marcke altzijt bis anher gude gunst, vruntschafft ind naberschafft geweist ist as na bewentnysse⁹² geburt zu sijn. Umb dan deselve vruntschafft voider tusschen unns, unsern landen luyden ind underdanen zu underhalden, vernuwen ind da inne zu beherden sijn durch myddell ind gude berichtonge des eirwirdigenn fursten ind heren, heren Erartz vander Marcke bisschoffen zu Luytgenn, hertzen van Bullion ind graven zu Loen etc., unsers besondern lieven neven ind ohemen, ind oevermitz unser aller rede mit vollkommener macht ind bevelh darzu van unns geschickt zu der eren des almechtigenn Gotz frede, eynonge ind walfart unser, unser furstendommen, landen ind underdanen zu allen sijden gutlich zusammen verdragen⁹³, truwelich verbonden, verstrickt ind beslossen in formen ind maissen herna verkleirt:

B-II-1a Zom iersten dat van nu vortan tusschen unns, unsern furstendommen, la(n)den,

91 voigen = manieren van doen

92 vriendschappelijke gesteldheid??

93 Verdragen??

lyuden ind underdanen an allen sijdenn gude truwe ind vaste gelouwe sijn, ein den andern mit gantzer truwen lieff haven, ere, gunst ind vruntschafft bewijzen, ein des anderen nutze, walfart ind profijt voirdern, hynder ind schaden schutzen ind keren na allenn vermoigenn.

B-II-1b Item dat de underdanen ind koufflyude unser furstendommen, landen ind gebieden an allen sijden sullen nu vortan kouffmans gewijse ind anders, in ind durch allen unsern landen, herlicheyden ind gebieden zu wasser ind zu lande kommerlois, vrij, veylich, ind ungeletzt wandelen, keren, conversieren, beschyrmpt ind tractiert werden, gelijk unselffs undersaissenn, doch allet op gewonligen toll ind ungelt innd eyn yeder vur sijne proper schoult ind bruche verbonden zu stain.

B-II-1c Item sullen wir ind eyn ieder van uns gehalden sijn de straissen in unsern furstendommen ind gebieden, so vill unns mogelijk, vrij ind veylich zu halden, de straissen schynders ind andern mysdedigen mit allen utersten flijssz understain ind doin verfoulgen, antasten ind straiffen na yre mysdait. Sullen ouch nyt zulaiszen noch lijden dat unse vasallen der wir moigich ind mechtich sijn, officieren, dienere ind underdanen sulchen straissen schyndere ind myssdedigen in unsern off yren flecken, slossen ind gebieden entfangen, huysen noch hoeven⁹⁴, dan deselven in gelichermaissen as de principaill straissenn schynders ind mysdedigere an lijve ind gude ind we sich dat na recht geburt doin straiffenn. Sullen ouch allen flijssz ankeren⁹⁵, zu vernemen ind verfoulgen deselvigen da eynche presumpcie van straissen schynderijen offt enthaldongen der straissen schijnders gegenwere, wabij de koufflude ind underdanen unser furstendommen ind landen des zu vrijer, veyliger, innd ungefairt wandelen, faeren, vliessen innd yre kouffmanschafft drijven noigen.

B-II-1d Item offt geburde dat de straissen schynders ind andernn na der straissen schyndonge ind mysdait bynnen eynchen van unsern landen ind gebieden gedain in des anderen van unns landen, vlecken off gebieden vertroockn ind ruymdenn, sullen des amptlude, officers ind underdanen da de straissen schyndonge ind mysdait begangen ind geschiet were deselvigen mogen in des andern van unns landen ind gebieden nafoulgenn, vangenn, antastenn ind in handen der amptlude ind officieren der platzen da sij befonden in angetast werenn brengenn ind oeverlieveren. Welche amptlude ind officers sullen gehalden sijn, sonder vertzoch

94 vaste uitdrukking: onderdak bieden in huis of hoeve

95 aanwenden

ader simulacie geburlich recht ind justicie oever deselven in exempell van allen anderen zu doin ind geschien laissen, sonder de zu mogen entslain ader quijdt geven, idt en were⁹⁶ bij wissen, willen ind consent des fursten van unns under des gebiede sulchen straisen schyndonge geschiet ader begangen were.

B-II-2a Item wanne wir Karl lurg. as hertzouch van Lothrynge, Brabant, Lymburg, Lutzenburg, grave van Flanderen, Artoes, Hynnegauwen, Hollant, Selant, Na(m) en ind here van Frieslant, Mechelen, Valckenborg ind Dalenn, wir Johann ind Johan vader ind sonn, beyde vurg. eyner des andern hulff, bijstant ind dienst werden hoyven, begeren ind versoiken, sullen wir dem ghieme van unns der sulchen dienst ind bijstant behoeven ind versoicken wirdet na desselven noitturffticheit ind unserm vermogen zuu perde ind zu voissz weder ind gegen eynen yderen bijstant, dienst ind hulffe mit aller truwen froemlich gehalten sijn zu doin ind na dem wir versoicht sullen sijn unse ruytere ind knechten van stontan rusten ind schickenn innd sulchs opt alre lengste bynnen vunfftzien dagen na zijde der versoukonge neistvolgende, doch allet up kosten ind vertzouldongen des gheinen van uns dem der dienst, hulff ind bijstant sall geschien, zu wissenn vuer yder pert eicht goulden gulden ind vur yder voissknecht vier Philippus gulden off de werde dar vur des maintz zu betzalen, nemlich drijssich dage vur eynen maint gerechent. Ind sall sulcher dienst zu perde ind zu voisse geschien zu allen sijden na der Burgonscher wijsen ind ruyter recht.⁹⁷

B-II-2b Item in deser al(i)ancien sullen zu allen sijden uyssgescheiden sijn de ghene vur datum derselver aliancien mit unns off eynchen van unns in verschrevener verbuntnysse sijnt geweist umb weder de nyt zu dienen, doch ouch denselven gheynen dienst noch hulp der eyne gegen den anderen zu doin, ouch bij also dat wir Johann hertzouch zu Cleve innd wir Johan hertzouch zu Guylge, zu dem Berge etc. dem obgenanten hoichmechtigisten heren ind koningh heren Karle etc. unsen lieven heren ind ohemen als Romischen koningh oder keyser sullen ind willen altzijt truwelich dienen als truwe fursten ind geliedere sijner koningliger maiestait ind als andere fursten des Hilligenn Rijchs na gebuere gegen ind weder eynen yderen nymantz uyssgescheiden.

96 idt en were = tenzij

97 Volgens rechshistoricus Jacques van Rensch verwijst het Bourgondisch recht hier waarschijnlijk naar het Bourgondisch leenrecht. Van oudsher was in het feodale stelsel de leenman aan zijn leerheer onder andere verplicht om hem in tijd van oorlog met ruitersdienst bij te staan. De hertog van Bourgondië weet hier te bedingen dat de Bourgondische bepalingen in deze van toepassing zullen zijn.

- B-II-2c** Item oft ouch geburde dat eyncher zouch, anslach off vergaderonge van ruytern off knechten zu perde off zu voisse geschege oever unns, unsern landen, furstendommen ind gebieden off eynchen van den, sullen indem valle mallich dem anderen na noitturffticheit ind gelegenheit der sachen mit allenn unseren vermoigenn gehalden sijn sonder vertzoch hulff, troist ind bijstant zu doin umb denselven zu wederstain, stoeren ind verdrijven.
- B-II-2d** Item dat wir ind eyn yeder van unns sullen yglich den anderen warnen, berichten innd kondigenn de upsetze, anslege ind vurnemenn sijner vijanden ind qwaetwilliger, denselven gheyne hulff, troist noch bijstant mit profandenn, ruyteren, noch knechten oft in eyncher andere manieren doin off durch unse lehenluyden, ruyteren, knechten off undersaissen eynchs syns lassen doin off geschien, de ouch nyt herbergen, hoeven noch passagien durch unsern off eyncheren van unns landen, slossen, steden off gebieden verlehenen off gonnen, dan deselvigen as unse eygen vijanden keren, verfoulgenn ind weder stain sullen ouch eyn yeder den anderen sijne steden, slossen ind vleckene gehalden sijn zu offenen, ein das anderen ruytere, knechte ind vrunde da inne entfangen ind herbergen umb unse gemeyne ind sementliche vijanden zu krencken ind wederstain. Innd oft gefiele dat durch oirsache deser aliancien ader sulchs dienst hulff ind gunst unser eyn dem andern doin wurde der zu veheden off unwillen mit ymantz qweme, sall indem valle gheyn buyssen den andern sich moigen soynen, setzen noch scheyden, idt en sij mit unser aller wist ind willen innd eyn yeder van unns da inne na alre noitturfft versorgt werde. Innd en sall ouch van nu vortan gheyner van unns mit eynchen fursten, heren off andern sich mogen setzen, soynen, tractierenn off verdragen van sachen daran eynch van unns belanck oder angelegen were buyssen willen, wissen ind consent des andern innd ein yeder van unns en wurde da inne begriffen ind besorgt na alre noitturfft.
- B-II-3a** Item sall dese aliantie truwelich strack ind unverbrochlich in allen ind yderen articulen ind puncten vurs. tusschen unns unser aller levenlanck gehaldenn werden ind duyrenn ind ouch dermaissen durch unser aller erven ind nakomlingenn hertzogen ind heren der vurs. furstendommen ind landen ewentlich continuert ind gehalden werden bis zur zijt zu deselve unse erven ind nakomlingen dese vursch. aliancie upschrijven ind verlaissen wulden, wilch sij ungefaert sullen mogen doin. Innd sall de aliancie danner na der opschrijvongenn seessz maintd lanck in yre volkommenre macht stain ind duyren blijven.
- B-II-3b** Item dese aliancie durch unsen volmechtigen geschickten rede in unsen name we vurs. gemacht ind geschlossen, sullen wir ind eyn yeder van unns bynnen ey-

nen maindt na datum van desern neist volgende mit unsern offenen besiegelten brieven bevestigen, bekreftigen innd ratificieren ind de in handen des vurg. unsers lieven neven ind ohemen bisschoven zu Luytgen etc. doin oeverantworten, der wilcher eynen yederen van unns des anderen brieve sall oeverlieveren. Innd asdan bynnen vunfftzien dagen neist voilgende sall dese selver aliancie in al(l) e unsern landen, stede[n] [sic] ind gebieden offentlich publiciert, uyssz geroiffenn ind verkondicht werden. Innd off in zukomenden zijden gefiele dat eyne gebrechen off oeverfarongenn in eyne puncten off articulen deser aliancien van der eyne off der andere sijden geschegenn, sall deselve aliancie daromme nyt geswecht noch gebrochen syn[n], dann in yre alynger macht blijven. Desz gelichenn off eyner zwuyvell, dubbell verstant ader ander zwyst derhalven erwiesen, sullenn de oevermitz unsern redenn zu allen sijden dartzo verordent in bijwesenn ind durch myddell des obgenanten unsers lieven neven ind ohemenn van Luytgen ader sijne geschickte rede declariert, verdragen ind deselve gebrechen inder gutlicheit hyn legenn ader na der billicheit stellenn.

B-II-3c Item in gefalle eyner andere fursten, stede off heren in deser vurs. aliancie tredenn ind sich darinne ergeven, ind verbynden wulden, sullenn deselven mit unser aller willen ind wissen darzu bynnen vier maindenn na deser aliancien in verkondicht ontfangenn moigen werden, bij also dat offenn besiegelte brieve derselver furstenn, steden off heren darop in rechter formen gegeben innd eynen ydern vann unns oeverantwort sullenn werden innd sullenn ouch der eyne buyssenn des andern willen ind wissen nu vortan gheyne aliancie mit ymantz moegenn angain noch verbontnyse machen, idt en were dann in sachenn da eyne van unns nyt angelegenn noch betreffen were.

B-III Wilche aliancie ind verbuntnyse geloeven wir Karll, Johann ind Johann vater ind sonn bij unser koniglicher ind furstlicher eren truwen ind geloeven, inn allen ind yederen puncten ind articulenn vurs. furstlich, truwelich ind unverbrochlich zu haldenn ind durch allen unsern landen, furstendommen ind gebieden vestlich zu doin halden, allet inn gudenn truwenn ind vastenn geloeven. Innd des zu mehre vesticheit ind sicherheit haven wir Karll etc. vurg. dese vurs. aliancie oevermitz unsern geschickten reden in unserm gewaltz ind bevels brieve herunden inseriert benoempt doin undertzeihen innd wir Johann ind Johan, vater ind sonn, de durch unnse geschickte rede in gelichermaissen doin undertzeihen ind mit unseren eygenen siegelen doin besiegelen innd in handen des obgenanten unsers lieven neven ind ohemenn van Luytgen oeverantworten bis zur zijt unse andere obgenanten ratificacie brieve demselven oeverlievert sullenn werden. Haven ouch den obgenantenn unsern lieven neven ind ohemen

van Luytgenn versoicht ind gebeden, sijnen eygen siegell heran zu drucken innd de obgenanten bevelhs ind machts brieve her inn zuu doin inserieren, de wilcher herna vougenn van worde zu worde:

C-I Karle van Gotz gnaden Roemsch konigk, altijt vermerer des Rijchs, koningh van Castilien, van Leoin, van Grenaiden, van Arrigon, van Naverre, van beyden Cecilien, vann Jherusalem, van Valentzen, van Maioercke, van Zardene, van Corszyse etc., ertzhertzouch van Oesterich, hertzouche van Burgondien, van Lothrynge, van Brabant, van Steyr, van Carynthe, van Crain, van Lymburgh, van Lutzenburgh ind van Gelre, grave van Flanderen, van Haabsburg, van Tyroll, van Artoes, van Burgundien, phaltz grave innd van Hynnegauwenn, lantgraiff van Elsaiten, prince van Swave, marggrave van Bourghauwe ind des Hilligen Rijchs, van Hollant, van Selant, van Phyrte, van Kyburg, van Namen ind van Zutphen grave, here van Frieslant, van den Wijndeschen merck, van Slavonije, van Portenauwe, van Salyns ind van Mechelen, allen den ghenen de desen unsern brieff sullen sehen saluyt. Also seker dachfart geraimpt ist gehalden te sijn up den dryindtwyntichsten dach van deser maindt novembris in de stat Sittart tuesschen unsen reden ind vrunden ter eynder ind de geschickte rede der hoichgebornen fursten unsen lieven neven, heren Johan hertzen van Cleve, graven vander Marcke innd vann Catzenellenbogen etc. ind Johann altste sonn derselver landen ind furstendommen, hertzouch van Guylge ind van dem Berge etc. ter ander sijden, twelcker dachfart wij ind iglich vanden selven fursten behoiren te schicken hoere rede ind vrunde umb samentlick to handelen, communicieren ind tractieren op seker aliancie, confederacie, verbontnysse ind vruntlige vereynonge, mitz wilcke van noiden sy to committeren ind ordineren eyliche gude notabell personen, unns getruwe ind genaem sijnde, umb tot derselver dachfart to trecken ind erschijnen van unsen wegenn, so ist dat wij bekennen de wijsheit ind vromicheit wesende inden personen van unsen lieven ind getruwen heren Anthonis van Laleyn, graven vann Hoestraeten, heren van Montij, ritter, etc., heren van unsen orden, unser rait ind zweeste camerling, ind meister Philips Haneton, unser audiencier. Wij hebben deselve twee personen, volkomelick betruwende oere getruheit, ernsticheit ind gude diligencie, geordiniert, gecommittiert ind gedeputiert, ordineren, committeren ind deputeren hem, gevende volkomen macht, auctoritete ind gewalt mit desen unsen brieve, op den vurs. dryindtwintichsten dach van deser maindt in der vurs. stat Sittart ofte tot alsulken anderen dagen ind platzen als bij den vurs. geschickten samentlick verraimpt ind verdragen sall werden van unser wegen to comparieren ind erschijnen, innd alda mit den fursten vurs. ofte oere geschickten reden, gelick macht ind gewalt van hem hebbende, in de saken vander aliancie, vereynonge ind verbontnysse vurgeroirt te handelen ind communicieren, tractieren ind sluyten innd wes sij

hy inn undereynanderen verdragen ind vereynigen innd oick deszhalven to seggenn offte geloeven sullen, dairaff te geven oeren brieven, siegell ind hant teiken ind wederomme van der ander sijden gelijcke brieve te nemen ind entfangen ind vorts to doin all dat ghiene des sij vynden sullen nut ind beqweemste te sijn vur unns, unsen landen ind undersaiten ind des wij selffs solden mogen doin in dien wij dae persoinlich gegewerdich waerenn. Innd offt sij eynich voirdere bevell off gewalt behoiffden dan hy inne verhaelt ind uytgedruckt ist, datselfft hebbenn wij hem gantz ind volkomelick gegeven ind bevolhenn, geven ind bevelen mits desen, geloevende in guder truwen ind koeniglicher werden guet, vast, stede ind unverbreckelicke to houden alle dat ghene unse geschickten gedeputierden vurs. gehandelt, gecommuniert, getractiert, angenoemmenn ind gesloeten sullen hebbenn in unsen name in de saeke vurs. ind davan to geven unse verwilligonge ind bekrefftigonge brieffe in geburliker formen. Des to oirkonde hebben wij unsen siegell heran doin hangenn. Gegeven in unser stat van Mechelen den achtiensten dach van november, int jair unns Heren duysennt vijffhondert ind negentien ind van unsen rijch dat vierde. Aldus geteikent op de plycke bij den koningh in sijnen rait, Ver de Ruwe.

C-II Van Gotz gnaden wir Johann hertzoch van Cleve, grave vander Marcke ind van Katzennellenbogen ind wir Johann altste sonn zu Cleve, hertzouch zu Guylge, zu dem Berge, grave zu der Marcke, zu Ravensberg innd zu Katzennellenbogen etc., doin samen kunt so as der eirwerdige furst, unse vruntlige lieve neve here Erardt vander Marcke, bisschoff zu Luytge, hertzouch zu Bullion ind grave zu Loen etc., unns eyne gutligen dach ind bijkompst schryfftlich benant op Unser Liever Frauwendach Presentacionis neistkomende unser rede volmechtich in unse stat Sittart zu schicken umb sijne lieffde daselffs tusschen des alldurchluchtigsten furstenn ind heren heren Karlle Romischen konigh, zu allen zijden merer des Rijchs, zu Hyspanien, beyden Cecilien ind Jherusalem koningk, ertzertzouch zu Oesterich, hertzouch zu Burgondi etc., unns alregniedigistenn heren verordenten ind geschickten ind den unns zu handlen ind tractieren eyne gutlige vruntlige aliancie, vereynonge ind verbuntynisse tusschen sijner koniglicher maiestat ind unns zu beraimen, dem na bekennen wir offentlich mit dessem brieve dat wir de wailgebornen edlen ind eirberen unse lieve neven rede ind getruwenn, nemlich [1] Wijnrich grave zu Lymburg, here zu Obrenstein, [2] Wilhem heren zu Rennenberg, unns drosten zu Borne, [3] heren Heinrich Pennynck, doctor, proist zu Cleve, [4] Johan van Brunckhorst ind Batennburch, unns lantdrosten unns lantz van Cleve, [5] Raboth van Plettenberg, unns hoffmeister, [6] Bertram van Nesselroide, heren zu Ernstein, unns erffmarschalch unns lantz vanden Berge, [7] Johan vanden Bongart, unns erffcamer unns lantz van Guylge, [8]

Johann van Palant, heren zu Wildenburg, unsern amptman zu Wilhemsteyne, [9] Wernher van Palant, unsern amptman zu Wassenberg, [10] Wilhem Lunynck, unser cantzler, [11] heren Sibert van Rijsswigk, proist zu Oldenseell, ind Wisschell, ind [12] heren Peter van Clapis, doctor, volmechtich zu dem vurg. dage zu Sittart geferdicht hain. Innd wes deselven unse rede inder sachen de vurg. aliancie, vereynonge ind verbuntnysse beroirende op dem vurs. dage van unser wegen handelen werden, des haven wir inne unse volkomen moge ind macht gegeben ind geven vestlich in crafft dis brieffs in alremaissen als off wir beyde in eygenen persoenen da gegenwerdich weren. Des sij ouch derhalven handelen ind sliesen, sulchs ist unser beyder gude wille ind dencken, demselven sonder affbruch vestlich na zu komen ind zu vollentzehenn, sonder alle argelist. Dis zu urkunde der wairheit hain wir Johann hertzouch van Cleve etc. ind Johann altste sonn zu Cleve hertzouch zu Guylge, zu dem Berge etc. obgenant unser beyder secreit siegele mit unser rechter wissenheit ind guden willen herunden up doin drucken. Gegeben zur Burch inden jairen Unns Heren duysent vunffhondert ind nuyntzien uff sent Elisabethen avent.

D Innd wir Erart vander Marcke van Gotz gnaden bisschoff zu Luytgen, hertzouch zu Bullion ind grave zu Loin etc., zu versoick ind begerde des obgenanten alreissoimechtigisten vermogensten heren ind konings, unsers lieven heren, ind der hoichgebornen vermoigener fursten ind heren hertzougen zu Cleve, Guylge ind Berge etc., unse lieve ohem ind neve, haven dese aliancie, tusschen denselven heren durch myddell van unns ind in unsen bijwesen geschlossen, mit unsern eygenen siegelen bevestiget ind besiegelt. Gegeben zu Sittart inden jairen Unns Heren duysent vunffhondert ind nuyntzien uff den vunffindzwentichsten dach des maindtz novembris. Alsus undertzeichent: De la Laing, Haneton, Winrich van Thuur, graiff zu Lymburg, etc, Rennenberg, Henricus Pennynck proist etc., Johann van Batenburg, Bertram van Nesselroide, Raboth van Plettenberg hoffmeister, Johan vanden Bongart erffkamer, Johan van Palant drost zu Wilhemstaine, Wernher van Palant, Wilhem Lunnynck, S. van Rijsswigk proist etc., Petrus van Clapis doctor etc..

A-II Ind so in eynne van den articulenn, voiren geschreven ind geinseriert under anderen bekalt ind verkleirt sij dat de koenigliche maiestait vurs. unse lieve here vader innd wir Johan altste sonn zu Cleve, hertzouch zu Guylge, zu dem Berge etc. vurg. iglich van unns unse verwilligonge innd bekrefftonge brieve sullen geven van dem tractait, aliancie ind verdrage vurs. in behoirliger formen, so ist dat wir dat inhalt van dem vurs. tractait van aliancie, confederacie ind verbontnysse mit den articulen hiebevoren geinseriert gesehen, gehoirt ind verstanden, ind

de vur dencklich havende willende van unser sijden volkomen ind achtervoulgen alle tgene wes bij unsen vurs. geschickten raiden, boeven genoempt, mit den raiden ind gedeputierden der koniglige maiestat vurs. innd unns lieven heren ind vaders in maessen vurs. gehandelt, getractiert, gecommuniert, geslossen ind verdragen ist geweist. Wir haben denselven tractait ind verdrach mit alle den puncten, articulen ind conditien da inne geroirt innd hieboeven geinseriert, geacceptiert, angenoemmen, geratificiert, geapprobiert ind beliefft, acceptieren, annemenn ratificieren, approbieren ind believe mits desem unserm brieve, ge-loevende zu guder truwenn ind in furstligenn wairen worden denselven tractait, aliancie, confederacie ind verbuntnysse mit gaders alle de punctenn ind articulenn da inne begryffenn ind verhoelt, so verre unns de roiren ind antreffen moigenn, volkomelich ind unverbrechlich zu underhaldenn, achterfoulgen ind voltreckenn, doin ind lassen underhaldenn, achterfoulgenn ind voltreckenn na yre formenn ind inhaldenn, sonder yedt dar gegenn zu doin off zuu lassenn geschienn in eyncher manierenn. Des zur konnden haben wir unsenn siegell herain doin hangen. Gegevenn inn unserm slossz zur Burch uff denn ziendenn dach des maintz decembris inden jairen Unssz Heren duysent vunffhondert ind nuyntzehenn.

Collacionatum per me Johannem Buff n.⁹⁸

98 Vertaald: Het is gecollationeerd (met het origineel vergeleken) door mij Johannes Buff n. (n. waarschijnlijk afkorting voor notarium = notaris). Het oorspronkelijke in Sittard opgestelde verdrag bevindt zich in het Landesarchiv Nordrhein-Westfalen/AR/BuB vor 1816/LA/Jülich-Berg/Urkunden/Jülich-Berg Urkunden AA 0022 inv.nr. 1899.

ABSTRACT

This article focuses on the – yet underresearched – background and content of the Sittard Treaty (1519) and its relationship with the rather well-known Treaty of Venlo (1543). Representatives of John II, Duke of Cleves, his son John, Duke of Jülich-Berg, and Charles V, King and Ruler of the Low Counties, signed this treaty in order to stimulate and secure trade between their territories, and to protect each other against wandering troops. With this treaty, the lower Rhine Princes intended to protect their countries against the misery caused by soldiers who were involved in the war between Guelders and the Burgundian-Habsburg Netherlands. On the part of Charles V, the agreement particularly was a geopolitical move to isolate the Duchy of Gelre, so that it would become more easy to integrate Guelders into the Burgundian-Habsburg Netherlands in the longer run. The covenant was questioned when the States of Guelders elected Willem V of Cleves, the son and grandson of Charles's alliance partners in 1519, as their Ruler in 1538, and when Willem V subsequently inherited Cleves, Mark, Jülich-Berg and Ravenberg. During the resulting war of succession, he saw himself forced to surrender to Charles V. The Venlo Treaty not only dictated that William had to pass on his power over the Duchy of Guelders to Charles, but also stated that he should return to a Burgundian-Habsburg friendly politics of his ancestors. The Treaty of Sittard, which his father and grandfather had concluded with Charles V in 1519, had been an expression of those good relationships